

Az Gelişmişlik, Geri Kalmışlık ve Kalkınma: İsmail Cem Örneğinde 1960'lı Yıllarda Solun Tarih Kurgusu*

Sedat Gencer**

Öz: İsmail Cem (1940-2007), Türk düşünce ve siyasi hayatının önde gelen isimlerinden biridir. Politik kariyeri dolayısıyla ilgi görüp önemsenmesine rağmen entelektüel üretiminin değerlendirilmesi, bu ilginin gölgesinde kalmıştır. Cem, 1960'lı yıllarla beraber solun Türkiye'nin kalkınması üzerine başlattığı tartışmalara "Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi" eseriyle katkıda bulunmuştur. Ortaya koyduğu Marksist makro analiz o dönemde Doğan Avcıoğlu, İdris Küçükömer, Behice Boran, Niyazi Berkes gibi önemli entelektüellerin ortaya koydukları diğer makro analizlerle anılmıştır. Bu dönem tartışmaları az gelişmişlik, geri kalmışlık, feodalite ve ATÜT gibi kuramlar ekseninde yapılmıştır. 1960'lı yıllarda sol entelektüeller, parti ve hareketler, Osmanlı geçmişinin analizine dayanan perspektifleriyle Türkiye'nin içinde bulunduğu sorunlara çözümler üretmişlerdir. Osmanlı toplum yapısının özgünlüğü ve Batı'ya benzerliği temelinde şekillenen yorumları, Osmanlı Devleti'nin kapitalist sisteme neden geçemediği sorusuna verilen cevaplar belirlemiştir. Makalenin öncelikli amacı, İsmail Cem'in bu dönem içindeki düşünsel konumunu belirlemektir. Bununla bağlantılı olarak ortaya koyduğu fikirlerin sol düşünce açısından ne anlam ifade ettiği araştırılacak; dönemin koşulları bağlamında Cem'in düşünsel referansları analiz edilerek entelektüel kimliğinin özgünlüğü sorunu tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İsmail Cem, Az Gelişmişlik, Kalkınma, Tarih, Tarihyazımı, Türk Solu.

Abstract: İsmail Cem (1940-2007) is one of the prominent names of Turkish intellectual and political life. Although his political career drew great attention, evaluation of his intellectual output has always been in the shadow of this political interest. Cem contributed to the discussions lead by the left wing in the 60s on the development of Turkey through his work, "The History of Backwardness in Turkey". During that period, İsmail Cem produced a Marxist macro analysis that was mentioned along with other macro analyses by leading intellectuals such as Doğan Avcıoğlu, İdris Küçükömer, Behice Boran, and Niyazi Berkes. Discussions of this era were conducted within the framework of concepts such as Underdevelopment, Backwardness, Feudality and the Asiatic Mode of Production. In this era, left wing intellectuals, and political parties and movements came up with solutions to the problems that Turkey faced with their perspectives based on analysis of the Ottoman past. The comments based on the distinctiveness of the structure of Ottoman Society and its similarity to the West were shaped by the answers to the question, "why could not the Ottoman Empire adopt Capitalism?" The main purpose of this article is to determine İsmail Cem's intellectual position in the 1960s. In this regard, what his ideas meant for the left wing will be researched and the question of his intellectual identity's originality will be discussed by studying his intellectual references in conjunction with the conditions of that era.

Keywords: İsmail Cem, Underdevelopment, Development, History, Historiography, Turkish Left.

** Bu makaleye yönelik eleştiri ve katkıları için Ufuk Adak'a, Tülay Gencer'e; Fransızca çeviriler için de Seda Gencer'e teşekkürü bir borç bilirim.

** Okutman, Bitlis Eren Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü.

İletişim: sedatgencer@hotmail.com. Adres: Bitlis Eren Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Rahva, Bitlis.

Atf©: Gencer, S. (2013). Az gelişmişlik, geri kalmışlık ve kalkınma: İsmail Cem örneğinde 1960'lı yıllarda solun tarih kurgusu. *İnsan & Toplum*, 3(6), 155-191.

DOI: <http://dx.doi.org/10.12658/human.society.3.6.M0068>

Giriş

Oktaf Rifat, 1960'lı yıllarda yazdığı *Az Gelişmiş* başlıklı iki şiirinde, az gelişmiş boz dağları ve bilimde, sanatta, tarımda geri kalan "zamana ütülen" bir toplumu dile getirmiştir. (Rifat, 2007, s. 401, 409) Mayıs 1976'da Oğuz Atay, günlüğüne devlet, toplum ve insan başlıklarıyla çerçevelemek istediği "*Türkiye'nin Ruhunu*"nu yazmaya yönelik notlar düşmüştür. Atay, kolektif bilinçaltının peşine düşerek günümüz insanını bütün zenginliğiyle geriye doğru izlemek, imparatorluktan ulus-devlete evrilen süreçte bu insan potansiyelini araştırmak istemektedir. Belki Tanpınar gibi Atay da fert-cemiyet kaynaşmasıyla şekillenen ölümsüz sürekliliğin değişim sürecindeki yaratıcı ve yol gösterici potansiyeli ile ilgilidir. (Tanpınar, 2000, s. 22) Atay'a göre ülke, bugün fakirleştirilmiş ve eski gücünü kaybetmiştir; ama bütün bunlara rağmen hâlâ ayakta durabiliyorsa geçmiş mirasın bu süreçteki rolünün akla getirilmesi gerekir. Onun tasarladığı soruşturma, bugünden geriye giderek geçmişle gerçek bağların araştırılmasının gerekliliğini vurgular. Ona göre, "İnsanımıza, geri kalmış ya da az gelişmiş değil; fakir düşmüş, yani gücünü kaybetmiş bir varlık olarak bakmak düşünülebilir. Yani ilkel bir topluluk değil, servetini kaybetmiş soylu bir topluluk denebilir." (Atay, 2002, s. 232-240). Atay'ın bir anlamda geçmişi işaret etmesi, ülkenin kaderi gibi algılanan az gelişmişlik nitelemesinin aşılabilmesindeki yolu gösterir. 1960'ların ortasından 1970'li yılların sonuna kadar Türkiye, "az gelişmiş" ve "geri kalmış" bir ülke hüviyetinde tartışılmıştır. 1960-70 döneminde sol cemaat yazılan metinlerin kuramsal, siyasi, ideolojik duruş, durum, algı ve birikimleri buna sebep olmuştur. Yine bu dönemde sol iktisatçı, sosyologların ve Marksist kuramın tekelinde kalkınma-iktisat eksenli, tarihsel-sosyolojik analizlerin hâkimiyetinde süren bir tartışma söz konusudur. Makro bakış açısı sunan metinlerin başlıklarına bakmak bile durumu açıklığa kavuşturur. Bu tartışmayı makro düzeyde Marksist perspektif kullanarak yapanlardan biri de İsmail Cem'dir. Cem, Atay'dan çok önce ekonomi ve kalkınma ağırlıklı da olsa kendi entelektüel mesaisinin amaç ve yöntemini belirlemiştir:

"Geri kalmış toplumlarda ilerlemeyi sağlayacak dinamikler bireysel davranışlarda değil, kitlelerde aranıp bulunabilir. Yapılması gereken şey, bütün halklarda var olan birikimi ve derin tutkuları araştırıp meydana çıkarmak, onlara biçim vererek toplumun bünyesine ve ekonomik gerçeklere uygun kalkınma yöntemleriyle birleştirmek, özdeşleştirmektir; toplumu, kendi öz benliğine ileri bir düzeyde kavuşmaya yöneltmektir." (Cem, 1982, s. 42)

Bu anlamda zikredilen dönemde Türkiye üzerine yazılmış makro bakış açısı sunma iddiasındaki metinlerin başlıklarına yansıyan *az gelişmişlik-geri kalmışlık* ifadeleri, bu makalenin çıkış noktasını verir. Tartışma, tahlil ve analizlerin neden bu sıfatlarla yürütülüp koterildiği makalenin diğer bir sorunsalını oluşturur. Bu bağlamda somut örnek İsmail Cem'in 1970 yılında yayımladığı "*Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*" kitabıdır. Dönem içinde bu tarz pek çok metin-analiz yazılmış-yapılmıştır. Dolayısıyla neden bu isim ve metnin seçildiğine dair bazı hususların altını çizmek gerekir. Literatürde doğru-

dan bu dönem metnlerinin sistemli ve karşılaştırılmalı analizini yapan çalışmalar mevcut değildir. Gelişme yazını, modernleşme kuramı, az gelişmişlik, Asya Tipi Üretim tarzı (ATÜT/AÜT/ATÜB) ve feodalite üzerine teorik metinler yazılmış; ama sıralanan kuramları Türkiye'ye uyarlamaya çalışan metinler hakkında pek kalem oynatılmamıştır. Konu ele alındığında ise Türk solunun tarihsel gelişim süreci içinde deneyimlediği düşünsel, siyasi tartışmalar eksenine sıkışmış bu bağlamda önemsenen isimlerle sınırlı kalmış; nihayetinde üretim tarzı, iktisat tarihi, Osmanlı toplum düzeni tartışmalarını aşamamış metinler önemsendikleri noktada bu ilgi, siyasi tartışmalar, devrim stratejileri ile sınırlı kalmıştır. Buna bir de İsmail Cem'in entelektüel üretimi dolayısıyla önemsenmemesi de eklenebilir. Cem'in kitabı, popüler ve akademik düzeyde bir başvuru-rehber kitap olarak kabul edilir, pek çok kez basılmıştır ve literatürde hâlâ referans verilen sayılı metinler arasındadır. Ayrıca günümüzde iktisat-tarih-sosyolojinin kesiştiği bu tarz bütüncül metinlerin yazıl(a)madığı düşünüldüğünde belirli bir dönemdeki bu yoğunluğun, siyasi, ideolojik ve toplumsal olarak neye tekabül ettiği noktasındaki merakın da bu makalenin yazılmasında etkili olduğu söylenebilir.

Metnin yazıldığı bağlamı belirlemek ulusal ve uluslararası konjonktürün etkileşimindeki özgünlüğü belirleyebilmekle mümkündür. Bu özgünlük üç noktada ele alınabilir. İlki, o dönemde Türkiye solunun kendi kaygıları ve sorunları çerçevesinde ABD ve Sovyet kaynaklı kuramsal birikiminden faydalanması ile ilgilidir. II. Dünya Savaşı sonrasında Batı'nın liderliğini ele geçiren ABD, dünya siyasetini yeniden dizayn etmek istemektedir. Bu amacını gerçekleştirebilmek için Batı dışı coğrafya hakkında daha sistematik olarak bilgi toplamaya başlamıştır. Arkasındaki Şarkiyatçı gelenekle gelişme yazını olarak adlandırılacak yeni bir birikime ulaşır.¹ Bu yazın içindeki "modernleşme kuramı"; az gelişmişlik, geri kalmışlık, feodalite tartışmalarını Batı dışı ülkelerin gündemine sokacaktır. Amerika, bu süreçte yalnız değildir. Soğuk Savaş'ın iki kutuplu dünyasında Sovyetler de diğer ülkelere Marksist bir gelişme yazını ihraç etmeye çalışacaktır (Skocpol, 1999, s. 4-5). Gelişme yazını, ana hatlarıyla toplumun gelişmemesine neden olan bir geçmiş, içinde yaşanan ve sorunlu olduğuna inanılan bir şimdi, toplumun gelişip kalkınacağı bir gelecek kurgusuna dayanır (Ercan, 2001, s. 15). Bu, Batı dışı toplumlarının ekonomik gelişmelerinde izleyecekleri yolun Batı merkezli aşamalandırmasına yarayacaktır. Batı, tarihsel gelişimini bu aşamalar şeklinde kurgulayıp yaşamamış olmasına rağmen; -çünkü süreç kendi otantikliğinde gelişmiştir- Batı dışındaki toplumlara kendi tarihini² bir model olarak sunmaktan çekinmemiştir (Khella, 2005,

1 Said'e göre Doğu, "onun karşıt imgesi, düşüncesi ve deneyimi olarak Batı'nın tanımlanmasına yardımcı olmuştur." Şarkiyatçılık doğası gereği "Batılıya görece üstünlüğünü hiç yitirmeksizin Doğu'yla kurabileceği bir olasılıklı ilişkiler kurma olanağı" sağlamıştır. Bu "farklı bir dünyaya yönelik, belirli bir anlama, kimi durumda denetleme, değiştirme hatta şekillendirme istencini" ifade eder (Said, 1999, s. 11, 13, 15, 17, 21-22).

2 Bu, Guha'nın ifadesiyle Hegel'in devlet merkezli "tarihin nesri" kurgusunun "dünyanın nesrine" üstün gelmesidir (Guha, 2006, s. 67).

s. 44; Sezer, 1978, s. 56-57, 2006, s. 43). Bu bir anlamada ABD, Sovyetler ile "Üçüncü Dünya" olarak adlandırılan ülkelerin "kalkınma edebiyatı" olarak özetlenebilecek siyasi ve düşünsel bir macerada yolarının keşilmesi demektir (Aydınöğlü, 1992, s. 59; Dirlik, 2006, s. 68, 71; Timur, 2007, s. 49-50). Dolayısıyla her iki durum ve koşulda da amaç Batı dışı toplumları endüstrileştirmektir. Bu durum, Batı dışı coğrafyada kapitalizm ile sosyalizmin, kalkınma hedefinin gerçekleştirilmesi sürecinde özdeşleş(tiril)mesine yol açmıştır (Altun, 2002, s. 46; Sezer, 1978, s. 48-49).

Türkiye örneğinde dikkat çekici diğer bir unsur, az gelişmişlik kuramına Marksist gelişme yazını bağlamında Asya Tipi Üretim Tarzı tartışmalarının eklenmesidir.³ Marx, Engels, R. Hilferding, Rosa Luxemburg, Lenin, Buharin ve Stalin'le kristalize olan bu birikim, Karl Wittfogel'in 1957 yılında "Oriental Despotism" adlı eserini yayımlamasıyla tekrar gündeme gelir. Fransa'da CERM (Centre d'Etudes et de Recherches Marxistes) İngiliz, Fransız ve Japon Marksist araştırmacı ve tarihçilerle ATÜT tartışmalarının odağında yer alır (Aydın-Ünüvar, 2008, s. 1082; Bursa, 2011, s. 25-48). ATÜT, aslında Doğu'nun, Batı merkezli evrensel tarih kurgusuyla ilişkisinin farklılaştırılmasıdır. Bu farklılaştırma Marx'ın Çin, Hindistan üzerine yaptığı analizlerden kaynaklanır; ama Marx, doğulu toplumların kapitalist sisteme dâhil olma sürecinde farklılığı anlama kaygısıyla geliştirdiği bu fikirleri sistematik şekilde ifade etmemiştir. Kuramsal bir çehre kazanması 1960'lı yıllarla beraber mümkün olmuştur. "1960'larda, Marx'ın ATÜT'le ilgili başlangıç tezleri 'Doğu'nun tarihsel az gelişmişliğiyle' birleştirilmiştir (Eğribel & Özcan, 2006, s. 796)." Modernleşme kuramının az gelişmişlik kurgusu bu kez ATÜT eksenli üretilmiştir. Her iki kuram, Batı dışındaki toplumların farklılığına işaret etse de ele aldığı ülkeyi Batı merkezli iktisadi bir algı ve çerçeveye sıkıştırarak bu farklılıkların anlaşılmasını ve analizini önlemiştir. Türkiye özelinde de Marx ve Engels'in yazdıklarına odaklanan entelektüel ilgi, o dönem de geniş bir coğrafyaya yayılan Marksist araştırmalardan faydalanmadığı gibi Osmanlı geçmişini kendi gelişimsel özellikleri bağlamında değerlendirebileceği bir kuramsal çerçeve de kuramamıştır. Bu anlamda Marx ile sonraki ATÜT'çü tezleri benimseyenlerin algılamalarında bir farklılık bulunmamakta, ATÜT bir az gelişmişlik belirtisi olarak sayılmaktadır (Eğribel & Özcan, 2006, s. 795-798).

Türkiye solu da yukarıda zikredilen bu keşim noktasında yer alır. Solun Türkiye özelinde siyasi, örgütsel, düşünsel, ideolojik macerası 1960'lardan sonra bir ivme kazanabilecektir. 27 Mayıs, toplumun kendini tanımlaması, değişim sürecinde geldiği yeri değerlendirebilmesi açısından gündemi farklılaştırmıştır. Bunun altında "sosyal gerçeği" anlamlandırma işlevi görecektir tarih alanının keşfedilmesi yatar. Sol, bu dönemde öncekiyle kıyaslanmayacak bir rahatlık içinde geçmiş birikimin de farkında olarak ağır bir sorumluluk üstlenmiş ve teorik-programatik temelde bir siyasi örgütlenme stratejisi kurmak zorunda kalmıştır. Bu, içinde yaşanan toplumun analiz edilebilmesiyle

3 ATÜT hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. Anderson, (1974, s. 473-495); Currie, (1984, s. 252-257); Divitçioğlu, (1971, s. 21-46); Godelier, (1993, s. 16-24).

yakından ilgilidir. Osmanlı geçmişi, bu bağlamda solun “en temel araştırma, öğrenme ve tartışma alanlarından bir hâline” gelir (Aydınoğlu, 1992, s. 15-16, 50, 53). Toplumun tarihsel evrimi, üretim ilişkileri, sınıfsal yapısı, toprak sistemi, yönetim biçimi, sınıf kimliği, sınıflar arası ilişkiler, kalkınma, planlama, sanayileşme, sosyal adalet, toprak reformu, köy sorunu, doğu sorunu, ulusal bağımsızlık, toplumsal devrim, Osmanlı toplumsal yapısı, Asya Tipi Üretim Tarzı, az gelişmişlik, feodalizm gibi başlık, sorun ve kavramlar ekseninde tartışılmaya başlanmıştır. Solun düşünsel tekelinde bu tartışmalardan amaç, “toplumumuzun Batı’dan farklı olduğunu kanıtlamak ve bu farklılıkların tarihsel, güncel kaynaklarını belirlemek”, bu farklılıkları gidererek kalkınabilmek için yapılması gerekenleri tespit etmektir (Kaçmazoğlu, 1995, s. 10-11, 13-35).

İkinci nokta, İsmail Cem’in entelektüel birikimi ve konumu ile ilgilidir. Osmanlı tarihsel-toplum yapısının ve gelişiminin özgünlüğü ile Batı’ya benzerliği temelinde şekillenen tartışmalar dönemin düşünsel atmosferini belirlemiştir.⁴ Başka bir ifadeyle tartışmalar, yukarıda zikredilen ATÜT ve feodalite tartışmaları ekseninde yapılmıştır. Bu bağlama, sol entelektüele tarihi yorumlayabileceği malzemeyi sağlayan ve ne ATÜT’ü ne de feodaliteyi kabul eden klasik tarihçiler grubunu da eklemek gerekir. (Kayalı, 2008a, s. 1094) Bu gruptaki isimlerin Osmanlı toplumunun özgünlüğünü savunmaları, onları ATÜT’çülerle de yakınlaştırmıştır. İsmail Cem, genelde kendi düşünsel referansları bakımından özgünlükçü-ATÜT’çü kanadın hanesine yazılmıştır (Berktaş, 1983, s. 2472; Duran, 2007, s. 67; Örmeci, 2011a, s. 48-49). Bu taraflaşmada onun ismi; Kemal Tahir, Sencer Dıvıçioğlu, İdris Küçükömer, Niyazi Berkes, Hikmet Kıvılcımlı gibi isimlerle beraber anılır. Bu isimlerin özgünlükçü olarak değerlendirilmeleri, solun tarih yorumunu farklılaştırma potansiyelleriyle ilgilidir. Bu isimlerin içinde de Kemal Tahir öne çıkar. Bu açıdan Kayalı’nın “Kemal Tahir bazı genellemeler yapmasa Türkiye’de, düşünce dünyasında ne İdris Küçükömer ne Mete Tunçay ne Yalçın Küçük ne Niyazi Berkes olurdu (Kayalı, 2008b, s. 1101).” ifadesi; İsmail Cem’in entelektüel gelişimini anlamlandırmada da yol göstericidir. Cem’in metninde, doğrudan ATÜT’le ilgili herhangi bir gönderme yoktur; ama onun bu isimlerle organik ilişkisi açıktır: “Sencer Dıvıçioğlu ne kadar Batılı kuramlara teslim olmuşsa Kemal Tahir bütünsel bir itiraz yöneltmiş, İdris Küçükömer ise biraz daha mesafeli bir tutum takınmıştır (Kayalı, 2008c, s. 1104).” Bu tespit, İsmail Cem’in kendi özgünlüğünün analizinin de yapılabileceği çerçeveyi vermesi açısından önemlidir. Cem, Batılı referansları da göz önünde bulundurularak ancak bu düşünsel çerçeve içinde konumlandırılabilir. Türkiye’de ATÜT ile ilgili tartışmalarda genelde Selahattin Hilav ve Sencer Dıvıçioğlu isimleri öncelikli zikredilse de düşünsel açıdan bu isimleri de harekete geçiren Kemal Tahir olmuştur (Ekinci & Güldağ, 2013, s. 86-101; Hilav, 2008, s. 108; Refiğ, 2000, s. 33, 151). İsmail Cem de Kemal Tahir’den hem o ana kadar yazdığı romanları hem de sohbetleri kanalıyla etkilenmiştir. Cem, bu dönem

4 İsmail Cem’in düşünsel konumunu belirleyebilmek adına, o dönemde “Üç Tarz-ı Siyaset’e karşılık gelen MDD, TİP ve Yön hareketlerini karşılaştırmalı ele alan bir analiz için bk. Şener, (2010, s. 349-363).

tartışmalarına katılan, yönlendiren ve metinler yazan diğer isimler gibi iktisatçı (İ. Küçükömer, S. Dıvıçioğlu), sosyolog (B. Boran-M. Sencer), felsefeci (S. Hilav) romancı (K. Tahir) değildir. Küçükömer ve Boran gibi TİP içerisinde yer almamış, Avcıoğlu gibi çok belirgin siyasal bir pragmatizmle hareket etmemiştir. İdris Küçükömer, Muzaffer Sencer ve Sencer Dıvıçioğlu gibi akademi içinde de değildir. Bu dönemde İsmail Cem gazeteci kimliği ile düşünsel hayatın içindedir. 1959 yılında Robert Kolej’den, 1963 yılında ise Lozan Üniversitesi Hukuk Fakültesinden mezun olmuştur. Milliyet, Cumhuriyet gazetelerinde çalışmış bunun yanı sıra idari ve bürokratik görevler de almıştır. 1971-74 yılları arasında Türkiye Gazeteciler Sendikası İstanbul Şubesi Başkanlığı’nı yürütmüş; sonrasında CHP-MSP koalisyonu döneminde TRT’de 500 gün sürecek genel müdürlük görevini ifa etmiştir (1974-75). Siyasete aktif olarak katılana dek matbuatla ilişkisini sürdürmüştür. “ABC” dergisini, “Politika” gazetesini çıkarmıştır. 1980’li yıllarda SHP ile başlayan siyasal kariyeri, CHP, DSP, YTP ile devam etmiş ve tekrar CHP ile son bulmuştur. Politikaya bulaşmış bir yazar olarak düşünceyi siyasal pratiğinde de dışlamamıştır (Süreya, 2006, s. 29).

1940 doğumlu İsmail Cem, 1960’lı yılların başında lisans eğitimi için Lozan’a gitmiş ve böylece daha düşünsel gelişiminin başlangıcında Batı’yı tanıma fırsatı elde etmiştir. Siyasetle Avrupa düzeyinde ilgilenmeye orada başlamıştır. Burada Marksist klasikleri ve tarih okumuş, hümanist düşüncenin kökenlerini öğrenmiştir. İngiliz İşçi Partisi’ni, Avrupa sosyal demokrasisini takip etmiştir. Onun da içinde bulunduğu nesil, ulusal-yerel bağlamı aşan küresel bir kurtuluş peşindedir. Kitabını, Türkiye’nin değişebileceğine inancın en üst seviyede olduğu bir dönemde yazmıştır. Cem, düşünsel çizgide TİP’e sempati duyar.⁵ Kendi ifadesiyle “özde-temelde bir ayrılıkları olduğunu” düşünmez. Türkiye İşçi Partisini, Fransız Sosyalist Partisi gibi görür. Aradaki farklılığı, TİP’in Marksist bir çizgide üretim araçlarının bütün toplumun elinde olması fikrine, Cem’in daha ihtiyatlı yaklaşması oluşturur (Dündar, 2010, s. 72-73).

İsmail Cem, solun ordu -gençlik- aydınlar ittifakıyla bir devrim arayışı içinde olduğu yıllarda Bülent Ecevit, İdris Küçükömer, Ali Gevgilili, Behice Boran gibi isimlerle “Böyle solculuk olmaz!” diyerek bu arayışlara itiraz ettiklerini ve bu bağlamda aynı isimlerle beraber hem 12 Mart hem de 12 Eylül sürecinde bir yalnızlık yaşadıklarını ifade eder. Cem, sol siyaset ve düşünceyi de iki ana kampa ayırır. Bir tarafa jakoben yaklaşımı ifade eden *Yön* entelektüellerini diğer tarafa İdris Küçükömer’i ve CHP’nin sol kanadını, TİP gibi daha demokratik olarak nitelendirdiği yaklaşımları yerleştirir. Cem, 27 Mayıs’ı

5 İsmail Cem, münbit bir entelektüeldir. 1960’ların sonundan ölümüne dek pek çok kitap kaleme almıştır. İlk metnini yayımladıktan sonraki süreçte siyasetle mesaisinde artış olmuş ve 1980’li yıllarla beraber fikrî bir değişim de geçirmiştir. Bu değişim sürecinde Cem’in, Avrupa tipi bir sosyal demokrasi yönünde fikrî olgunlaşması Osmanlı-Türk modernleşmesini değerlendirme perspektifini farklılaştırmıştır. Ayrıca bu Cem’de devletçi, kalkınmacı, sosyalist argümanların değişimini beraberinde getirdiği gibi sorunun artık geri kalmışlığın alt edilmesi değil, demokratikleşme olarak görüldüğü anlamına gelir (Örmeci, 2011 a, s. 48, 79-80, 126-127).

Türkiye için bir milat kabul eder ve bu miladın *Yön* dergisiyle beraber farklı bir miladın gelişimini de tetiklediği düşüncesindedir. Ona göre süreç, 1961 Anayasası'nın getirdiği klasik özgürlüklerin ötesinde yeni fikirlerin tartışılmasını da beraberinde başlatmıştır (Dündar, 2010, s. 57).

Üçüncü nokta tarih ve sosyolojinin buluşması ile ilgilidir. Başka bir ifadeyle, Cem örneğinde sol entelektüel, geliştirdiği makro perspektifle tarihsel bilgiyi toplumsallaştırma yolunda önemli adımlar atmıştır. Bu çaba, Köprülü'nün veciz bir şekilde "tarih tekniğine ve sosyal gerçekliğin birbirine bağlı muhtelif cephelerini anlamaya yarayacak bilgi ve donanımına sahip, ayrıca teferruata boğulmadan umumi gidişin ana hatlarını görüp gösterebilecek yükseklikten bakabilen bir adam (Barthold, 2004, s. 22)" olarak tanımladığı tarihci portresine ulaşabilme noktasında da etkili olmuştur.⁶

Evrensel Bir Alın Yazısı ya da Dinamik Bir Süreç Olarak Geri Kalmışlık

İsmail Cem, *az gelişmiş* nitelemesinden daha çok *geri kalmışlığı* tercih eder ki bu, kitabın başlığına da yansımıştır. Bu, aynı zamanda Cem'in metnini oluştururken kullandığı Batılı referansları işaret etmesi açısından da önemlidir. Cem, önce Türkiye'yi dünya ölçeğinde geri kalmışlık hiyerarşisinde konumlamaya çalışır. Bu konumlama sürecinde metnin ana izlek ve kaygılarından birinin oluşturacak özgünlük vurgusu ona yardımcı olacaktır. Türkiye geri kalmış bir ülke olarak nitelendirilecekse bu; Mozambik, Kongo, Guatemala ve Latin Amerika ülkeleri gibi örneklerin geri kalmışlığından elbette ki farklı olmalıdır; çünkü Türkiye "eşine az rastlanan kültür, uygarlık ve tarih hazinesine" sahiptir ve belirli bir zaman diliminde ileri bir toplum düzeni kurabilmiştir. Tarihsel birikimi ve serüveni, ilkel topluluklardan farklıdır ve bu anlamda zikredilen ülkelerle kıyaslandığında Türkiye daha geri kalmış durumda sayılır. Oysa Cem'e göre bu örnek ülkeler "ilkel-geri" durumlarını hep muhafaza etmişlerdir. Cem'in Türkiye'nin tarih ve kültür zenginliğine yaptığı vurgu, Türkiye'yi geri kalmış olarak değerlendiren çalışmalarda kullanılagelen yöntem ve ölçütlerin yetersiz olduğu düşüncesi ile yakından ilgilidir.⁷

6 İçinde Cem'in metnin de bulunduğu metinlere, özellikle tarihyazımı bağlamında yöneltilen eleştiriler için bk. Aydın & Ünüvar, (2008, s. 1087); Berktaş, (1983, s. 2470, 2472); Faroqi, (2010, s. 18); Genç, (1986, s. 443); Ortaylı, (2011, s. 150); Timur, (1994, s. 8); Toprak, (1986, s. 437).

7 Bu konuda Türkiye bağlamında az gelişmişlik çalışmalarında önemli bir yeri bulunan ve İsmail Cem'in de referans gösterdiği isimlerden biri olan Yves Lacoste örnek verilebilir. Lacoste, "Az Gelişmiş Ülkeler" adlı eserinde az gelişmişliği teşkil eden özellik ve ölçütleri şöyle belirlemiştir: "beslenme yetersizliği, tarımda yetersizlikler, ortalama millî gelir ve hayat seviyesi düşüklüğü, endüstrilemede gerilik, düşük bir mekanik enerji istihlakı, ekonomik bağımlılık durumu, aşırı derecede şişkin bir ticari sektör, ilkel sosyal bir yapı, fazla gelişmemiş orta sınıflar, millî kaynaşmada zayıflık, işsizliğin önemi, eğitim seviyesinin düşüklüğü, yüksek doğurganlık, bozuk bir sağlık durumu, hızlı nüfus artışı (Lacoste, 1965, s. 7-57)". Lacoste, Paris'te coğrafya öğretmenliği diploması aldıktan sonra Cezayir'e yerleşir, burada Büyük Kabiliye yöresinde jeomorfoloji araştırmaları yapar. 1954 yılında İbni Haldun'un metniyle tanışır. Bu sayede Kuzey Afrika tarihiyle daha yakından ilgilenir. Sömürgecilik karşıtı hareketlere katıldığı için 1955'te Cezayir'i terk eder. Fransa'ya yerleşerek Sorbonne'da araştırma görevlisi

Cem, bu noktada *geri kalmışlık* veya *az gelişmişlik* kavram ve nitelermelerinin değil, bunları belirleyen ölçütlerin Batı kültürünün etkisinde yaratıldığını düşünmektedir. Bu ölçütlerle Türkiye'nin geri kalmışlığını somut olarak ortaya koymak imkânsızdır. Ölçütler üzerinden yapılan değerlendirme, ülkenin tarihini ve tarihselliğini önemsizleştirerek belirli bir zaman diliminde donduğunu var saymaktadır. Böyle bir değerlendirme geri kalmışlığın neden meydana geldiği ve nasıl düzeleceği gibi soruları da cevaplayamaz. Bu ancak Batı'nın o günkü gelişimine göre yapılan bir durum güncellemesi olabilir. Batı ve "geri kalmışlar" ayrımında, geri kalmış ülkelerin farklı yapı ve özelliklere sahip olduğunu belirten Cem, Batı kaynaklarından esinlenen ölçütlerle geri kalmışlığın belirlenemeyeceğini ifade eder. Onun gündeme taşımak istediği, Türkiye örneğinde geri kalmış bir ülkenin geçmiş miras ve potansiyelinin araştırılmasıdır. Bu noktada Cem, kavramın kendisine müdahale etmez, ona *hareket hâlinde* veya *dinamik* sıfatını ekler: "Geri kalmışlığın incelenmesi, varoluş nedenlerinin ve çözümlerin aranması, ancak olgunun dinamik özelliğine uygun, tarihten günümüze, hatta yarına kadar uzanan bir yöntemle mümkün olabilir." (Cem, 1982, s. 14-15)

Cem'in böyle bir yöntem izlemesinin amacı geri kalmışlığın Türkiye örneğinden neden ve nasıl oluştuğunu araştırabilmektir. Bu soruların cevaplanması metnin siyasi ve pratik bağlamını göstermesi açısından önemlidir. Geri kalmışlığın neden ve nasıl oluştuğunu sorgulamak bu durumun nasıl alt edileceğine yönelik ipuçlarını da işaret edecektir. Cem, Türkiye'nin *imtiyazlı* veya özel geri kalmışlık durumunu, (geri kalmışlığın evrensel mekanizması içine yerleştirerek) hareket ve değişim hâlinde ele alabilen dinamik bir model geliştirmek ister. Burada yol gösterici Rene Gendarne⁸'in eseridir. Cem, bu eserdeki modeli (Eski Denge Toplumu) geri kalmışlığı, belirtileriyle değil, oluşumuyla ele aldığı için tercih etmiştir:

olarak çalışmaya başlar. İktisadi ve toplumsal coğrafya, özellikle de az gelişmişlik sorunları üzerinde uzmanlaşmıştır. "Az Gelişmiş Ülkeler" (Les Pays Sous Developpes) adlı kitabı pek çok dile çevrilmiştir (Lacoste, 1996, s. 2). İsmail Cem de metninde Batı'nın tarihsel gelişim özellikleriyle Osmanlı Devleti'ninkini karşılaştırdığı kısımlarda ve burjuvazi ile ilgili yorumlarında Lacoste'un etkisi altındadır. İbn Haldûn'dan Cem'in söz etmemesi, bu anlamda meseleyi sadece ekonomi açısından değerlendirdiğini gösterdiği gibi bu ayrıca "Türkiye İktisat Tarihi"nde tarihsel süreci İbn Haldûn'un tasnif ve yaklaşımıyla açıklamış olan Niyazi Berkes'in de referansları arasında olmamasını açıklar. Yine Cem'in etkilendiği bir diğer isim olan Garaudy'nin de İbn Haldûn'u "İslam'ın Marks'ı" olarak anmış olması dikkat çekicidir (Garaudy, 1965, s. 55).

- 8 Fransız ekonomist, 1959 yılında Cezayir ekonomisi (L'conomie de l'Algerie) üzerine kitabı yayımlanmıştır. Bu kitabında Cezayir üzerinden az gelişmişlerin ekonomik kalkınma açısından neden başarısız olduğu, bu ülkelerin kendine yeter bir ekonomik büyüme yoluna girebilmeleri için ihtiyaç duydukları politikalar üzerine yoğunlaşmıştır. 1963 yılında yayımlanan 1973 yılında ikinci baskısını yapan "Ulusların Yoksulluğu" (La pauvreté des nations) Cem'in de faydalandığı Gendarne'in en önemli eseri olarak kabul edilir. Gendarne, eserin girişinde "Eğer kuramsal çalışmalar herhangi bir eyleme yol açmıyorsa hiçbir işe yaramazlar." ifadesine yer verir. Bu eserin başlıca niteliği, küresel bir az gelişmişlik vizyonunu geliştirmiş olmasıdır. Bu da yazarın farklı durumlarda kullanılmak üzere çözüm şemaları oluşturmasına imkân verir (Brot, 2006, s. 131-136; Deane, 1960, s. 290-91; Lai, 1973, s. 653; M.-T.D., 1964, s. 479).

"Ancak, Türkiye'nin çok değişik özelliklerinden ötürü, bu model bir çözümleme aracı değil, yalnızca meseleye yaklaşım yöntemi olacaktır... Koskoca bir geçmiş ve geleceği olan, uygarlığı olan, sağlam temelleri hâlâ direnen ve kendini ileriye götürececek birikimi çeşitli alanlarda gerçekleştirmiş bir toplumun, geri bıraktırmışlığıdır bu (Cem, 1982, s. 15)."

"Eski Denge Toplumu"nda kaynaklarla; ihtiyaçlar, nüfus ve teknik arasında esnek olmayan bir denge-uyum durumu söz konusudur. Bu dengeyi bozan, daha ileri bir üretim tekniğine, teknolojisine sahip bir toplumla karşılaşılmasıdır. Bu toplumla kurulan sıkı ve sürekli ilişki gözlem etkenini harekete geçirir, gözlem etkeni denge toplumunun kendi kaynaklarıyla uyumlu olmayan ihtiyaçlar "edinmesine" sebep olur. Bu yeni ihtiyaçlar kapalı ekonomiden para ekonomisine geçişi sağlar. Aile birliği parçalanır, tüketimin niteliği değişir. Sonuçta denge toplumunda üretim düşer, küçük imalat durur, toplumun sosyoekonomik birliği parçalanır. Bu süreç, Batı'nın tarihsel gelişiminde olumlu aşamaları temsil ederken "Eski Denge Toplum"larında hem bir yıkım hem de yeni bir denge kurulamaması anlamına gelir. Bu durum, Batı'nın zikredilen süreci kendi iç ve dış dinamikleriyle başka bir ifadeyle kendi otantikliğinde yaşaması ile alakalıdır. "Eski Denge Toplumu"nda ise dışarı ile temas içeride baskıya yol açarak üretimin sosyal düzenini bozar; dış zorlamalar ise üretim tekniğini yabancıların çıkarına geliştirir (Cem, 1982, s. 31-35). Cem için "Eski Denge Toplumu"nun dış güçlerce yıkılması geri kalmışlık durumunu oluşturur:

"Geri kalmışlık, başlı başına bir tutarsızlık ve mantıksızlık örneğidir. Tarihin akışı âdeta saptırılarak Eski Denge Toplumu'nun dışarının zoruyla 'Geri Kalmış'a dönüştürülmesi, bu yapay yaratığın akıl dışı nitelikler taşımasına yol açmıştır (Cem, 1982, s. 40-41)."

"Eski Denge Toplumu" modeli, Cem'e aynı zamanda Batı-Doğu karşıtlığını kurabileceği zemin ve koşulları verir. "Eski Denge Toplumu", dış müdahale ile "hareketsiz ve tek-düze bir tüketim modelinden ileri teknoloji ülkelerinin savurgan ve başıboş tüketim modelinin kopyasına" geçerek kendi tarihsel birikim ve dünya görüşüne uymayan kapitalizm, piyasa ekonomisi, bireycilik felsefesi gibi unsurlarla karşılaşır, eski tutarlılık ve içsel mantığını kaybeder (Cem, 1982, s. 28, 40).

İleri Osmanlı Toplumu ya da Devletçi Bir İktisadi Düzen

Her şeyden önce Cem'in Osmanlı analizi 14. yüzyıl ile 17. yüzyıllar arasını kapsar (Cem, 1982, s. 49). "İleri Osmanlı Toplumu" başlığında ise bu süreç devletin kuruluşundan 1550'li yıllara kadar getirilir. Bu kronoloji içinde Osmanlı, "Eski Denge Toplumu" olarak kabul edilir. Cem'e göre Osmanlı toplumu, belirli bir dönemin en ileri, medeni, insancıl devletini kurmuş; İslam kültürüyle, Türklerin devlet kurma alışkanlık ve yeteneklerini birleştirmiş, Kur'an'a dayanan kurumlarıyla meseleleri çok akılcı bir şekilde yorumlayarak kendi gerçekleriyle bağdaştırmış, sonuçta çağının en güçlü devletini meydana

getirmiştir (Cem, 1982, s. 46). Cem'e göre Osmanlı'da ekonomik ve siyasal koşullarla devlet düzeni arasında bir uyum aynı zamanda da devletin görevleriyle, yapısı ve felsefesi arasında bir denge vardır. Ayrıca ekonomik koşullarla insan ve dünya görüşü bütünleşmiştir (Cem, 1982, s. 47). Yukarıda zikredilen modele göre Cem, Osmanlı Devleti'ni bir uyum ve denge içinde betimlemiştir. Bu uyum-dengenin kurucu unsuru ise 17. yüzyıla kadar geçerliliğini koruyan güçlü bir devletçilik uygulaması ile tek büyük üretim aracı olan toprakta devlet mülkiyetidir. Bu iki özellik, bütün toplumun yapısı ve kurumlarını biçimlendirmiştir. Hâkim toprak rejimi mirîdir ve üretim, ulaştırma, dağıtım devletin denetim ve otoritesinde yapılmaktadır. Böylesi bir düzende bireysel ekonomik davranışlar sınırlıdır ve toplumun güvenliğini tehlikeye atabilecek başıboş eğilimler dizginlenmiştir (Cem, 1982, s. 48-49, 122).

Cem'in, Osmanlı Devleti'ni yükseliş-çöküş paradigması içinde ele alması -o dönemde akademik tarihçiliğin de bu paradigmanın etkisinde olduğu unutulmamalıdır- onun "Eski Denge Toplumu Modeli"ni benimsemesini kolaylaştırmıştır. Böylece Cem, Osmanlı toplum ve devlet düzenini birbirlerine hassas dengelerle bağlı unsurlardan mürekkep bir bütün olarak tasavvur etmiştir. Bu tasavvur, mirî rejim olmazsa güçlü ordu kurulamaz, toprak düzeniyle askerî gücün uyumu sağlanamazsa imparatorluk yaşayamaz gibi daha da uzatılabilecek bir kısır-döngü şablon ortaya çıkarmaktadır.⁹ Üstelik Cem'e göre devlet bu hassas dengeyi devam ettirebildiği sürece ayakta kalabilir; o denge de mülkiyet ve toprak düzeninin sonucu olan ileri tarım sistemi ile güçlü ordu sayesinde elde edilmiştir (Cem, 1982, s. 58-62). Cem, sonuçta Osmanlı Devleti'ni, onu oluşturan unsurlarla büyük bir uyum içinde göstermesine rağmen bu uyumla hayat bulmuş sistemin aynı zamanda esnek olmadığı gibi paradoksal bir sonuca varmıştır.

Osmanlı Devleti'nin bu şekilde idealize edilmesi veya bir modele sıkıştırılmak istenmesi Batı uygarlığının tarihsel birikimiyle ortaya koyduğu değer ve özelliklerin esas alınarak değerlendirilmesiyle alakalıdır. Sonuçta, Cem, kapitalist bir sistemin gelişim özellikleriyle eski denge toplumunun devletçi ekonomi uygulamalarını karşılaştırmakta ve giderek de bu Osmanlı devletçiliğini savunmaktadır. Yaklaşımındaki hâkim unsur da ekonomidir. Ona göre "ekonominin nitelikleri devlet görevine ve hizmetlerine, sosyal yapısına, ordusuna şekil vermiş, toplumun İslam düşüncesi uyarınca adalet ve eşitliğe yönelmesi sağlanmış"tır ve bütün bunların temelinde de toprak mülkiyetinin büyük ölçüde devlete ait ve özel teşebbüsün sınırlı olması yatmaktadır. "Osmanlı yönetiminin ekonomik görevleri ona sosyal ve devletçi bir nitelik vermekteydi. Bu görevleri, devletin temel felsefesinin yanı sıra, toplumun ekonomik gerekleri şekillendirmişti (Cem, 1982,

9 Cem'in eserinde çokça vurguladığı bu döngü, Osmanlı siyasi ve idari geleneğinin temel düsturu olan "Adliye Dairesi"ni andırır; Kınalızâde Ali Çelebi (1511-1584), bunu şöyle ifade etmiştir: "Adldir mucib-i cihân: cihân bir bağıdır divarı devlet; devletin nazımı şeriattır: şeriata haris olamaz illâ melik; melik zaptylemez illâ leşker; leşkeri cem' edemez illâ mal; malı cem eyleyen re'ayadır; re'ayayı kul eder padişâh-ı âleme 'adl (Kınalızâde Ali, t. y., s. 282-83)."

s. 71, 99, 119-120)." Bu, aynı zamanda Batı'daki gibi bir feodal düzen oluşumunu engellemiştir. Cem'in topraktan sağlanan vergi geliri karşılığında belirli görevleri yerine getiren "memur sıfatlı yönetici" dediği tımarlı sipahi Batı'daki derebeyi niteliğini taşımaz, "feodalite benzeri bir düzenden 1600 yıllarına kadar söz edilemez. Bu yöneticinin köylüyle arasındaki bazı ilişkilerin Batı'yı andırması, onun devlet memuru niteliğinden ve memuriyetinin gereklerinden doğmaktadır (Cem, 1982, s. 53)." Bu açıdan bakıldığında Avrupa medeniyetinin âlâmetifarıkası olarak kabul edilen feodaliteyi Cem olumlamaz. O dönemde Avrupa, merkezî bir otoriteden yoksun, derebeylik düzeni içindedir. Oysa Osmanlı kendi toprak düzeninden kaynaklanan (fethedilen yerler hemen devlet mülkiyetine alındığından) güçlü bir merkezîyetçilik sergileyerek karanlık bir feodal düzen oluşumuna izin vermemiştir. Cem'e göre feodalite tutucu bir düzendir ve bunun nedeni de topraktaki özel mülkiyet ve sorumsuz tasarruftur (Cem, 1982, s. 92).

Cem'in analizinde karşılaştırma, devletçi düzenle kapitalist düzenin insan tipolojileri açısından da yapılmıştır. Osmanlı'da toprak mülkiyeti devlete aittir, kişisel davranışlar, köylünün hürriyeti; ferdi sosyal güvenliği doğrultusunda sınırlanmıştır. Devlet, ferdi, doğayla tek başına savaştan korur, mutluluğunu cemaatin bir parçası olarak gerçekleştirmesini arzular (Cem, 1982, s. 56). Cem'e göre bu insan cemaatçidir, yumuşak başlıdır, güvenliğine önem verir, kanaatkârdır; ama ferdiyetçi, hırslı, para canlısı, servet düşkünü, tamahkâr, maceracı ve maddiyatçı değildir. Ferdin bütün içinde kaybolmasında, güvenliğe ve başarıya cemaatin bir parçası olarak ulaşmasında hem İslam felsefesi, tasavvuf, gelenek hem de doğal ve ekonomik koşullar etkili olmuş, çağın ölçüleriyle gelişmiş bir toplum kurulabilmesinde ekonomik düzenle insan ve dünya görüşünün bu şekilde dengelenmesi de belirleyici rol oynamıştır (Cem, 1982, s. 111, 113).

Cem, bu tipolojinin karşısına Yunan, Roma ve Hristiyanlığın bir bileşimi olarak gördüğü Batı'nın yaratıcı ve dinamik ferdiyi koyar. Bu kültürün temelinde maddi çıkar ve değerlerin önceliği vardır. Kazanma hırslı, Batı toplumlarının itici gücüdür. İnsan sadece bir üretim aracı olarak değerlidir. Kişilerin tek başlarına zenginleşip servetleriyle emeği ve üretim araçlarını bir araya getirmelerine dayanan özel sermayenin güçlendiği bir kalkınma modelidir söz konusu olan. Batı'da kültürün insana aşıladığı özelliklerle uyum hâlindeki en temel unsur, özel mülkiyet fikridir. Roma Hukuku bu fikri dokunulmaz kılarak sınıflaşmanın yolunu açmıştır. Batı'nın kendi tarihsel gelişiminin her aşamasında (efendi-köle, serf-senyör, proleter-burjuva) sınıflaşmayı görmek mümkündür (Cem, 1982, s. 301-306).

Osmanlı Devleti'nde Batılı anlamda sınıflaşma yoktur. Devlet, halkı düşünen, koruyan "kerim devlet" olarak özel mülkiyet ve ferdiyetçi teşebbüsleri büyük ölçüde sınırlamış, sipahinin derebeyine dönüşmesini önlemiştir. Köylü, çağdaşları arasında düzenli ve güvenli bir yaşam sürmektedir. Devlet bütün bunları gerçekleştirirken İslam'ın eşitlik ve adalet ilkelerinden de büyük ölçüde etkilenmiştir. Cem için bu devrimci bir düzen anlamına gelir (Cem, 1982, s. 69-70). Çağın ihtiyaçlarına cevap veren, ekonomik ihtiyaçları en yüksek seviyede karşılayan, toplumun sosyal özlemlerini tatmin edebilen bu

tutarlı, dengeli, ileri ve devrimci düzen, koşulların değişmesine uyum gösterebilecek (esnek) bir yapıda değildir. Cem'e göre bunun nedeni, temel politika ve uygulamaların düşünsel bir arayış sonucu değil, el yordamıyla bulunmuş olmasıdır. Devlet çok hassas dengeler üzerine kurulduğu için de gerektiğinde bunlar kolayca terk edilebilmektedir. Ayrıca "Ekonomik düzenle devlet ve görevleri arasındaki bu denge kendini yıpratacak güçleri ve özellikleri de çekirdek hâlinde bünyesinde bulundurmaktadır (Cem, 1982, s. 102)." Devlet gücünü ve merkezi otoritesini koruduğu sürece dengenin bozulması söz konusu değildir; ferdiyetçi eğilimler ve derebeylik potansiyel olarak toprak düzenin de mevcuttur. Devlet bu eğilimlerle sürekli mücadele hâlinindedir; ama imparatorluk genişledikçe "kendi felsefelerine uymayan yıkıcı düzenleri bünyelerine dâhil etmektedir. Fethedilen her toprak parçası, Osmanlıları ortadan kaldırılması gereken bir sosyal düzenle uğraşmak zorunda bırakmaktadır (Cem, 1982, s. 103)." Özetle, bu dengeli yapı 17. yüzyıla kadar korunmuştur. Bu dönemde Osmanlı toplumu üretim faaliyetleri, ticaret ve zanaatkarlar, kamu hizmetleri ağı ile statik değil, dinamik bir toplum manzarası vermektedir. Osmanlı köyleri, çağın öteki ülkelerindeki gibi tutucu bir feodalitenin baskısı altında değildir (Cem, 1982, s. 120). Osmanlıların, 16. yüzyılın ikinci yarısında tefecilik, derebeyliğin zuhur etmesi ve bireyci ekonomik güçlerin ortaya çıkmasıyla hedef olduğu darbeler bu dengeyi bozmuştur.

Az Gelişmiş Bir Feodalite

Osmanlı sosyoekonomik düzeninin esnek olmadığı yönündeki güçlü vurgu, devletin hem ileri olduğu hem de gerilemeye başladığı dönemleri kısır-döngü bir nedensellik içinde anlatabilme noktasında işlevseldir. Ahenk içinde çalışan sistem, Osmanlı yönetici elitinin toprak düzenine müdahale etmesiyle (toprak gelirini sipahiden alıp mültezime satması) sarsılacaktır. Ordu teşkilatı, üretim düzeni, güçlü merkezi-idari yapı ve sosyal yapı büyük bir değişime uğrayacaktır. Cem, yönetici eliti, bilinçsiz ve ters bir pragmatizm çerçevesinde tedbirler aldığı için eleştirir. Ona göre yönetici sınıf, toprak düzenindeki değişimin sistemin diğer unsurları üzerindeki sarsıcı etkisini görememiştir. Oysa devletçiliği ve toprakta mülkiyet düzenini pragmatizmle bulup uygulamaya koyan bir siyasi elitin çağın gerekleri ve koşulları karşısında kendisini yine bu pragmatizmle korumayı düşünmesi de normaldir. Cem'e göre ise bu tedbirler yıkıcıdır ve bu yıkıcılık üç noktada toplanabilir:

"Bir yandan derebeyleriyle uğraşırken öte yandan muhtemel derebeylerin tohumunu taşıyan büyük çiftliklerin oluşmasına, özel durumlarda göz yummuştur... Devlet bir yandan başıboş ekonomik güçleri sınırlamakta, öte yandan kendi görevini onlara sunarak bu güçlere can vermektedir... Yönetici zümrenin elinde daha çok bir yönetim aracı niteliğinde gözükten devlet, 1550 yıllarından sonra, klasik tanımdaki ekonomik sömürü aracı niteliğini daha öne çıkarmakta; paşalar, vezirler ve benzerleri eskiden yalnızca görevleri karşılığında para alırken şimdi devleti kullanarak çiftliklere, mukataalara el atmaktadır (Cem, 1982, s. 139-140)."

Cem'e göre Osmanlı sosyoekonomik yapısı ileridir; ama esneklikten yoksundur. Bireyci güçler palazlanmaktadır ve devlet kendi büyüklüğünü sağlayan ilke, uygulama ve nedenleri gereğince kavrayamamıştır. Bütün bunlara ilaveten durumu ağırlaştırılan uluslararası şartlar zuhur etmektedir. Yapılan fetihler ve talan sonucunda değerli madenlere ulaşan Avrupa büyük bir değişim yaşamıştır. Gelişen Batı ekonomisinin ihtiyaçları denizyolları ile Batı tüccarının etki alanını genişletmektedir. Böylece Osmanlı hammaddelerine yüksek fiyatla alıcı olan Avrupa tüccarı ortaya çıkar. Hindistan'a giden deniz yolu keşfedilir. Anadolu topraklarındaki transit yolları önemini kaybeder ve bütün bunlar memlekette var olan para ve kaçakçılık sorunlarını ağırlaştırır. Görülmemiş bir pahalılık, ham madde darlığı ve yiyecek sıkıntısı başlar (Cem, 1982, s. 140-150). Bozulma, toprak mülkiyetinin amaç ve biçim değiştirmesi, başka bir deyişle nakit para ihtiyacı ile yakından ilgilidir. Cem'e göre devlet, toprak gelirini satarak toprağı zenginlere açmış, iltizamla tımarlı sipahilerin sonunu hazırlamış, servet oluşumunun ve özel mülkiyetin yolunu açarak ayan, mütegalibe, bey ve ağaların gelişimini hızlandırmıştır. Köylü, mültezimin ve bu yeni aktörlerin sömürsüne terk edilmiştir. Bu durumdan hoşnutsuz ve mağdur toplumsal kesimler tepkilerini Celali İsyanları olarak adlandırılan hareketlere katılarak göstermişlerdir. Sonuçta Anadolu, az gelişmiş bir feodalitenin karanlığına gömülmüştür (Cem, 1982, s. 178).

Bu "az gelişmiş" ve "gecikmiş derebeylik" (Cem, 1982, s. 181) nitelemesi başından beri Batı tarihinin gelişim aşamalarının muteber kabul edilmesinin bir sonucudur. Cem için bu, Osmanlı Devleti'nin tarihsel gelişiminde, sosyoekonomik düzeninde yeni bir değişim aşaması değildir.¹⁰ Batı kölelikten derebeyliğe; derebeylikten burjuvaziye geçip daha ileri bir toplumsal formasyon kurarken Osmanlı, ters istikamet izleyerek ileri, gelişmiş bir düzenden geriye, kendine özgü "az gelişmiş bir derebeyliğe" dönmüştür ve bu düzen Batı'daki gibi girişimci ve devrimci Batı burjuvazisini değil, "az gelişmiş ülkelerin az gelişmiş burjuvazisini yaratacaktır (Cem, 1982, s. 187)." Devletin askerî ve idari yetkilerini paylaşan yeni toplumsal aktörlerin bu yetkilere dayanarak edindikleri servet ve maddi güçle köylüyü sömürmeleri, topraklarını hukuki ve gayrihukuki yollarla genişleterek devlet mülkiyetini özel mülkiyet lehine daraltmaları ve devletin de bütün bunlara karşı gelmediği gibi bey ve ağalardan siyasi, idari, toplumsal bir güç olarak kendi iktidarını sürdürmede yararlanması, Cem'in altını çizdiği noktalar olarak özetlenebilir. Daha da önemlisi Cem'in bu değişimi kesinlikle olumsuzlamamasıdır. Cem için tefecilik ve bunun gibi yollardan biriken servetin toprak mülkiyetine dönüşmeye başlaması, Osmanlı sosyal düzenini değiştirip geriye götüren bir oluşumdur. Böylece Cem'in neden Osmanlı'nın bu süreçte yaşadığı değişimi Avrupa'nın gelişim şablonunda daha geri bir aşama olan feodaliteye indirmediği de kendiliğinden anlaşılır.

10 Değişimin farklı bir değerlendirmesi için bk. Avcioğlu, (2001, s. 29, 36-37).

Cem'e göre devlet geri kalmışlığa Kanuni Dönemi ile yönelirken sonrasındaki II. Selim (1566-1574), III. Murat (1574-1595) ve III. Mehmet'in (1595-1603) saltanatları, Celali İsyanları'na yol açan hızlı bir çürüme dönemini temsil eder. Aynı zamanda geri kalmışlık bu dönemde belirir ve 1800 yılına kadar oluşumunu sürdürür: "Bu tarihten sonra yabancı devletlerin de işe karışmasıyla büsbütün güçlenerek Türkiye'nin günümüze dek süren alın yazısı olmuştur (Cem, 1982, s. 124)." Cem, Osmanlı Tarihini bir geri kalmışlık süreci olarak kavrar. Bu süreci iki ayrı zaman dilimine böler. İlki 1550'li yıllardan 18. yüzyıl sonlarına kadar, diğeri de 1800'lü yıllardan Osmanlı Devleti'nin ortadan kalktığı tarihe kadar gelir. Daha sonra gösterilebileceği gibi bu geri kalmışlık kronolojisi Osmanlı ile sınırlı kalmaz 1970'li yıllara kadar Cumhuriyet Dönemi iktidarlarını da içine alacak şekilde genişletilir.

Yönetici elitin 19. yüzyıla kadar aldığı bütün tedbirler, devletin ileri, gelişmiş bir toplum kurabilmiş olmasında doğrudan etkili olan iki temel ilkeyi: devletçi iktisadi uygulamaları ve mirî toprak rejimini ortadan kaldırarak sosyoekonomik düzenin çökmesine neden olur. Bu yüzyılda imzalanan ve ilan edilen 1838 Ticaret Antlaşması, Tanzimat ve Islahat Fermanları, Cem için emperyalist yayılma sürecinin kronolojisini oluşturur. Bu belgeler Batı kapitalizminin çıkarlarına uygun üst yapı kurumlarını Osmanlı memleketinde inşa etme görevi ile yükümlüdür. Yönetici zümrenin, mültezimin, bey ve ağaların sömürsüne Batı kapitalizmi gayrimüslimler aracılığıyla katılacaktır. Osmanlı Devleti'nin 1550'li yıllara kadar götürülebilecek değişim ve kriz sürecinin adı 1800'lerde netleşir: "Batılaşmak". "Batılaşma" hareketleri hâkim zümrelerin kendi çıkarlarını sağlama almak için giriştikleri ve bu çabalarında Avrupa'dan destek gördükleri bir süreci ifade eder. Cem'e göre bu tercih, 1800 yıllarından beri yönetici elit arasında şekillenen bir özlemdir. 1838, 1856, 1876, 1908 tarihlerinin ortak kaynak ve hedefi de Batı kültürü ve kurumlarını alarak Batı'ya benzeyebilmektir. Cem, "Batılaşma"nın sınıfsal temelini "mukaddes ittifak" olarak adlandırır. Bu ittifak devlet yöneticileri, mültezimler, tefeciler, yabancı iş birlikçiler, bey ve ağalar çıkarına işleyen bir sömürü düzenini ifade eder. Küçük bir azınlığın yararına işleyen "Batılaşma" hukuki ve ekonomik kurumsallaşma ile başlamıştır. Halka hiçbir şey vaat etmediği gibi ve sonuçta da kültür ikiliği yaratmıştır. Tanzimat, Batıcı hukuk anlayışını, yaşayış tarzını ve ekonomik felsefeyi memlekete sokmuştur. Cem'in ifadesiyle "ithal edilen kültürün ekonomik fonksiyonunu sezemeyen halk, onun dış görüntüsüne düşman oldu; yaşam tarzını ve yaşayanları, savunucularını gâvurlukla niteledi." Bunun sonucunda kendi geleneksel yaşantısına, dinine âdeta "Katolikçesine" sarılmıştır. "Batılaşma" getirdiği sosyoekonomik özelliklerle, özel mülkiyeti, liberal ekonomiyi bu mülkiyet düzenin unsurları olan paralı zümreleri hukuki anlamda güvenceye aldığı gibi halkın daha rahat sömürülmesinin de yolunu açmıştır (Cem, 1982, s. 226-234, 251-252).

Tek Parti Dönemi: “Geri Kalmışlığı Yenemeyen Bir Bağımsızlık”

Tanzimat, Islahat, Meşrutiyet gibi Cumhuriyet Döneminde de yönetici sınıf sosyal ve ekonomik alanda köklü bir inkılap gerçekleştirememiştir. Cem'in, bütün bir modernleşme sürecini yekpare “Batılaştırma” olarak etiketlemesi, her dönemde sosyal ve ekonomik sorunların çözümlenmesinin hep aynı çerçevede içinde düşünüldüğü vurgusunu getirmiştir. Bu noktada bir hususun belirtilmesi gerekir. İsmail Cem ele aldığı her tarihsel dönemi aynı soru etrafında değerlendirir. “Geri kalmışlık tarihimizde bu dönemin yeri ne olmuş, kendinden sonraki yılları nasıl etkilemiştir? (Cem, 1982, s. 254) Cem'in metni kronolojik bir kurguya sahip olsa da tek soruya ayarlı analiz perspektifi bir bakıma dönemler arasındaki farklılıkları ihmal ederek abartılı bir benzerlik vurgusu geliştirmiştir. Bu durumda dönemler arasında bazı sürekliliklerin ve karakteristiklerin yakalanması adına yapılan genellemeler açıklayıcı olsa da sonuçta Cem, tarihselliği yok sayan bir anlayışa demirlemiştir. Dolayısıyla III. Selim'den Adalet Partisi'ne uzanan süreç veya Enver Paşa, İnönü ve Demirel isimleri bu açıdan farklılıkları göz ardı eden bir süreklilikte Cem'in yorumlarında yan yana gelebilmektedir.¹¹ “Memleketimizdeki iktidarlar sosyal ve ekonomik yapının Batı'ya benzemesi için 1800'lerden beri el birliğiyle çalışmaktadır.” III. Selim ve II. Mahmut “idareye Avrupalı bir manzara vermek” isterken “Tanzimat Paşaları batıya benzemek tutkusunu Avrupa Devletlerinin maşası olacak kadar ileri götürmüşlerdir.” Jön Türkler için “Avrupalı hürriyet” anlayışının uygulanması ülkeyi kurtaracaktır. İttihatçılar ise “millî iktisat” politikasıyla imparatorluğu kaldırmak isteyeceklerdir. CHP-DP-AP gibi partiler de bu anlamda politikalarıyla süreci farklılaştıramayacaktır. Bu, “Batılaştırma”nın sadece bir ekonomik düzen sorunu olarak ele alınmasıyla yakından ilgilidir. Her “Batılaştırma” dönemi ülke yöneticilerinin ekonomiyi Batı ile eş güdümlü hâle getirme çabalarıyla örtüşür. Bu açıdan “Tanzimat'ın ticaret serbestisi”, “millî iktisat teorileri”, “millî kapitalizm”, “iktisadi hürriyet” ve “özel sektör” dönemleri arasında Batı kapitalizminin evrensel çıkar ve isteklerine göre hareket etme anlamında bir fark yoktur (Cem, 1982, s. 315).

“Önce dış sömürüye imkân tanıyan, sonra ‘millî’ olmasına uğraşılan fakat özü ‘liberal’ bir ekonomik düzen kurulmuş; özel sermayenin egemenliği sağlanmıştır. Bu sermayenin garantisi fonksiyonundaki bir hukuk sistemi memlekete açılmış, meclisler açılmış, partiler çoğalmış, demokrasi bile gelmiştir. Bunların yanı sıra Batının ileri hayat tarzı benimsenmiş; kıyafet ve benzeri konularda yenileşilmiştir (Cem, 1982, s. 298-99, 303-304, 325-327, 333).

11 Bu bağlamda Cem'in Abdülhamit Dönemini değerlendirme biçimi üzerinde durmak gerekir: “Abdülhamit Dönemi dışında, Tanzimat'tan 1950'ye kadar Türkiye Batılaştırma ve yenilik adına yönetilmiştir (Cem, 1982, s. 339).” Cem, yukarıda belirttiği süreklilik vurgusunu aksattığı başka bir ifadeyle ekonomi ağırlıklı perspektifine uymadığı için dönemi analizinin dışında bırakmak zorunda kalmıştır. Bu dönemde devlet mali açıdan iflasını ilan ederken İslami söylemle devletin otoriter bir tarzda yeniden örgütlenmesi sonucu ülke topraklarında modernleşme sürecini hızlandıran geniş altyapısal düzenlemelere ve kurumsallaşmaya gidilmiştir. Bu açıdan Cem'in 33 yıllık bir kronolojiyi ihmal etmesi, onun tarihsel sürekliliği değişim içinde ele alamayışının somut bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Cem'e göre Atatürk ve İnönü Dönemlerinde ülke emperyalizmden geçici olarak kurtulmuş; ama geri kalmışlık sorunu çözülememiştir. Bunun sebebi, Cem'in metinde pek çok kez vurguladığı gibi Cumhuriyet'i kuran kadronun sınıfsal niteliğidir. Cem, Cumhuriyet'i kuran bürokrasiyi devrimci olarak değerlendirmez, dolayısıyla ona göre iktidar devrimci değil bürokratik bir karakterdedir. Bürokrasi, bünyesel olarak tutucudur. (Cem, 1982, s. 333) Cem'e göre bürokrasinin evrensel görevi egemen sınıfa yardımcı olmaktır. Tek Parti Döneminin egemenleri ise eşraf ve tüccardır. Eşraf ve tüccar tek başına iktidarı yönetebilecek güçte değildir; bürokrasi izlediği ekonomi politikaları uyarınca hem bu sınıfları desteklemek hem de onlardan yararlanmak durumundadır. Ekonomi çarkını çevirecek bilgi tüccarda, halkla ilişki kurma potansiyeli ise eşraftadır:

"Sonuç olarak denilebilir ki Atatürk yönetiminin ileri kanadını meydana getiren bürokratlar, memleketi çepeçevre saran tutucu eşraf örgütünü kırmak, geriliğin büyük sebebi olan sosyal yapıyı yıkmak yolunu seçmemişlerdir. Seçtikleri yol, eşrafın köylü üzerinde kurmuş olduğu zorunlu nüfuzdan yararlanmak, onun aracılığıyla onu iktidara ortak ederek memleketi yönetmek olmuştur (Cem, 1982, s. 281)."

Bu durum ya da açmaz iktidarın sınıfsal bileşimiyle yakından alakalıdır. Bu bileşimi eşraf, toprak ağaları ve Anadolu tacirleri, bürokratlar (İstiklal Savaşı kadrosu, diğer yüksek memurlar) ve tüccarlar gibi toplumsal aktörler oluşturur. Yeni bir devletin kurulup Cumhuriyet'in ilan edilmesinde bürokrat kesim en başta gelir ve mücadelesinde samimidir. Eşraf, koşulların ve asker-sivil bürokrasinin zorlaması sonucu bu iktidara dâhil olmuştur. Millî Mücadele'nin dışında ve karşısında olan tüccar ise zafer kesinleştikten sonra nimetleri paylaşmak üzere son anda bu zümrelere dâhil olmuştur (Cem, 1982, s. 279). Başka bir ifadeyle "mukaddes ittifakın" Cumhuriyet Dönemindeki uzantısını İstanbul Tüccarı, Anadolu Eşrafı ve Toprak Ağaları, Millî Mücadele'ye katılan subaylarla bunlardan girişimciliğe kayanlar, mebuslar ve bürokrasinin üst kademeleri oluşturur:

"Mutlu azınlığı meydana getiren bu üç zümre birbirini desteklemekte, tamamlamakta ve ekonomik faaliyetin kilit noktalarını elinde tutmaktadır. Bu zümreler, zaman zaman çıkar kavgaları yüzünden kendi aralarında çatışacaklarsa da asıl mücadeleyi yönetimin 'devlete sahip çıkan' memurlar kanadına karşı verecekler ve kazanacaklardır (Cem, 1982, s. 270)."

"Batılılaşma" ile kapitalist kalkınmayı gerçekleştirme tüccar ve eşraf ile bürokrasinin ilerici kanadının ortak hedefidir. Cem'e göre İzmir İktisat Kongresi ve "Millî İktisat"ın anlamı sömürme imkânına sahip zümrelerin milliyet değiştirmesidir:

"Temelde aynı kalacak olan ekonomik yapının üst kademelerinde görev devir teslimi olacak ve Türkiye'nin bu sayede kalkınması beklenecektir. Yerli özel sektör, millî kurtuluşun kendisine açtığı yeni ufuklar karşısında heyecan ve sabırsızlık içinde, devletin desteğini sağlamak çabasıdadır (Cem, 1982, s. 267)."

Bürokrasi de kalkınmanın böyle gerçekleşeceğine inandığı için bu desteği seve seve verecektir. Cem'e göre bu durum, iş bilen eşraf ve tüccarın, ekonomi ve sosyoloji

bilmeyen ilerici, namuslu, iyi niyetli, memlekete faydalı olmak tutkusunu sonuna dek sürdürmüş bürokrasiye galip gelmesidir. İnönü, Millî Korunma Kanunu ve Varlık Vergisi gibi uygulamalarla bu bürokratik davranışı en uç noktalara götürünce II. Dünya Savaşı'nın sonunda Cumhuriyet'in bu üçlü koalisyonu iç kavgalarla dağılma sinyalleri vermiştir. Tüccar ve eşraf, ihtiyacı olduğu ve onları kullanabildiği sürece bürokrasinin ortaklığını savunmuş; ama bürokrasi de bir burjuvazi yaratma misyonu ile bu zümreleri desteklerken aynı zamanda Osmanlı'dan gelen yönetsel alışkanlıklarla burjuvazinin doğal gelişimini de aksatmıştır. 1947 yılına kadar gelen sürecin temel özelliği bağımsızlığın kazanılmış olmasıdır; ama bu bağımsızlık geri kalmışlığı yenemeyen bir bağımsızlıktır. Bu sınıfsal bileşimden köklü bir değişim programı beklemek imkânsızdır. Cumhuriyet kurulmuş, Harf İnkılabı, Medeni Kanun'un kabulü ve benzeri inkılaplar yapılmış, dönemin koşullarının zorlamasıyla uygulanan devletçi¹² politikalarla kısmi bir başarı elde edilmiş; ama Osmanlılardan devralınan geri sosyoekonomik düzen temelinde aynı kalmıştır (Cem, 1982, s. 294-295).

İmkânsızın Peşinde Bir “Batılama”

Cem, geri kalmışlık sürecini sınıfsal açıdan bürokrasi ve burjuva arasındaki bir denge mücadelesi olarak ele alır.¹³ Bu bir bakıma Cem'in “Batılama” sürecinde iktidar ve inisiyatifin kimde olduğu ilgili muğlak bir tavır geliştirmesine de yol açar. Bir yerde, devlette etkinliğini sürdüren toy burjuvazinin karşısına yüzlerce yıllık geleneğiyle bürokrasiyi koyar. Buna göre iktidar, burjuvalarla bürokrasinin ortak malıdır; ama kendi tercihini yaptıran ve ağır basan öge bürokrasidir (Cem, 1982, s. 332). Başka bir bağlamda da bürokrasi, burjuvaziyi kontrol altında tutmak istemesine rağmen güç dengesinde egemen olan burjuvazidir (Cem, 1982, s. 324). Bürokrasi kendi gücünden dolayı burjuvazinin gelişimini engellerken onun tarihsel güçsüzlüğüne de sebep olmuştur (Cem, 1982, s. 334). Bu noktanın üzerinde durulması, Cem'in nihai çözüme dair söyleyeceklerini belirlemesi açısından önemlidir. Burjuvazi kendi görelî özgürlüğünü kazandıktan sonra ülkeyi belirli oranda geliştirebilmiştir. Cem'e göre, özellikle 1965-70 yılları arası Türkiye'nin hem ekonomik hem sosyal açıdan en hızlı yıllarıdır:

“Buna rağmen, geri kalmışlık durumu, yani, ‘karşılaştırmalı’ ve ‘göreceli’ gerilik, alt edilmemiştir. Ancak, iki yüzyılda kesin iktidarını kurabilmiş burjuvazi, tabiatıyla, ülkeyi kalkındıracak güce yirmi-yirmi beş yılda kavuşmamıştır. Günün gereklerini bir ölçüde karşılasa bile, hızlı bir kalkınmanın motoru ve itici kuvveti olamamıştır (Cem, 1982, s. 334-335).”

12 Gülalp'ın, Cem'e “bürokrasi” ve “burjuvazi” kavramlarının kullanımı bağlamında yönelttiği eleştiriler ve onu “Kadro fikriyatı” içine yerleştiren yorumu için bk. Gülalp, (1983, s. 88-96)

13 İsmail Cem, Demokrat Parti Dönemini, 27 Mayıs'ı ve sonrasında Adalet Partisinin iktidarda olduğu süreci de bu denge mücadelesi içinde ele aldığı için bu dönemler üzerinde ayrıntılı olarak durulmayacaktır; amaç Cem'in tarihsel süreci değerlendirebilmek için geliştirdiği temel tez ve perspektifini gösterebilmektir.

Hâkim zümrelerin sınıfsal bileşimi ve niteliği ne olmuşsa Türkiye'deki ekonomik yapı da bunu yansıtmıştır. Dolayısıyla bürokrasi, "İslamcı Cephe" destekli iktidarlar gibi ülkeyi dışa açarak bağımlı hâle getirmemesine rağmen iç sömürüye dayalı daha statik bir kalkınma siyaseti izlemiştir. Cem'e göre hiç şüphesiz ki aynı burjuvazinin kuracağı sanayi de bu yapısal ve tarihsel özellikleri bünyesinde taşıyacaktır.

Tek Parti Döneminde geri kalmışlığın alt edilememesi bürokrasinin sınıfsal yapısından kaynaklanan politikaları ile ilgilidir. Daha sonraki süreçte Cem, analizinde vurguyu burjuvazi olarak kabul edilen tüccar ve eşrafa kaydırır. Cem'in burjuvazinin temel niteliği ilgili tespitleri onun metninin en belirleyici unsurlarından biridir. Burjuvazinin tarihsel ve yapısal özellikleri sıralanırken bu özellikler, Batı tarihi ekseninde kurgulanmıştır. Burjuvazi, Batı kalkınmasındaki merkezi unsurdur. Avrupa tarihsel gelişiminin özgünlüğünü vurgulayan Cem için Türkiye'nin geri kalmışlığı, bu özgünlüğü kendi bünyesinde yeniden diriltme beyhudeliğinden ileri gelir. "Bünyesinde, alışkanlıklarında, insanında 'madde'nin aşırı önem taşımadığı bir toplum çerçevesinde ise Batı kültürünün ve ekonomik düzenin oluşması beklenemez (Cem, 1982, s. 306-307)." Bu bağlamda Cem'e göre "Batılaştırma" siyaseti izleyen tüm iktidarlar iki imkânsızın peşinde koşmaktadırlar: "Batılaştırma hareketleri öz olarak 'bir sınıfa sahip olamayacağı nitelikleri kazandırtmak' çabasıyla, 'ferde biriktiremeyeceği sermayeyi biriktirmek' uğraşısıdır (Cem, 1982, s. 314)." Bunun temelinde de Tanzimat'la ithal edilen, Atatürk devrinde sürdürülen ve DP-AP döneminde halkın desteğine de dayandırılan "Batılaştırma" ile Batı'nın bütün kurum ve kültürünü alarak Avrupa'nın refah düzeyine erişileceği düşüncesi yatmaktadır. Bu açıdan Cem'e göre Türkiye ya Batı sömürgesi olacak ya da Batı'ya benzeyecektir. Şimdiye kadar izlenen siyaset Batı'ya benzeyerek kalkınma sağlanacağı iddiasına dayanmaktadır; ama ülkenin koşulları Batı'dan çok farklıdır. Dolayısıyla Batı'da olduğu gibi fertlerin zenginleşmesi için her türlü ekonomik ve hukuki imkânı tanımak sonra da bunlardan memleketi kalkındırmalarını beklemek Türkiye koşullarında imkânsızdır.

Bu farklılığı belirleyen ilk unsur "tarihsel özellikler"dir. Özel mülkiyete dayanan ferde ve maddi değerlere öncelik veren bir dünya görüşüne karşılık Türk toplumunun temelleri kanaatkârlığa, toplu güvenliğe, manevi değerlere dayanmaktadır. İkincisi, "ekonomik özellikler"le ilgilidir. Batı'da üretim tekniğindeki gelişme ile burjuvazinin gelişmesi birbirini etkileyerek süreci hızlandırmıştır. Başka bir ifadeyle fertteki girişimcilikle bunun sermaye birikimi tarafından desteklenmesi endüstrileşmeyi getirmiştir. Oysa Cem'e göre Türk toplumunun veya ferdinin böyle bir sermaye biriktirme temayülü yoktur. Kitle ya da fert, sistem tarafından herhangi bir şekilde buna zorlanmamaktadır. Üçüncü özellik, "gelişimdeki bütünlük"le alakalıdır. Avrupa'da bir yandan sermaye birikimi yaşanırken diğer yandan da bu birikim, üretim tekniklerindeki gelişmeyle paralel gitmektedir. Sermaye, bu tekniklerden yararlanır sanayiye yönelir ve üretken hâle gelir. Türkiye'de ise üretim araçları yetersizdir, ayrıca bunların dışarıdan ithal edilme zorunluluğu vardır. Dolayısıyla "millî" olarak anılan sermaye ya da burjuvazi Avrupa'da uzun bir süreçte

şekillenen bu durumu beklemek istememekte ve kolay para kazanacağı ticaret, aracılık, komisyonculuk gibi işlerle uğraşmaktadır. Dördüncü özellik, "gecikmişlik" durumudur. Türkiye "fert elinde sermaye biriktirme" sürecine geç başlamıştır. Cem'e göre suni olarak yaratılmak istenen burjuva sınıfı, Avrupa'daki muadili gibi devrimci değildir, mevcut geri düzeni yıkmak ihtiyacı hissetmemiştir. Aksine o, tüccar-memur niteliği ile düzenin bir parçası ve savunucusu olmuştur. Çünkü Osmanlı'da servet biriktirme yöntemi siya-saldır; bu, siyasal bir görev ya da statünün varlığında mümkündür. Cem'in vurguladığı beşinci farklılık elverişli bir ortamın gerekliliği ile ilgilidir. Burjuvazi yaratma ve kapita-listleşme Türk-Osmanlı bağlamında devletin-memleketin ekonomik, siyasi, askerî açılardan en güçsüz olduğu dönemde başlamıştır. 1800'lü yıllarda şekillenen bir burjuva sınıfı yaratma çabaları siyasal tercihlerin sonucudur. Bireyin toplumu kalkındırarak ölçüde sermaye biriktirmesi için gerekli olan özel mülkiyet güvenliği, "Batlaşma"döneminden sonra mümkün olabilmıştır; ama bu süreçten sonra Batı ile geliştirilen ilişki biçimi de bunu zorlaştırmıştır. Bu zorluk ve yapaylık, burjuvazinin de cılızlığını beraberinde getirmiştir. Batı sömürgeci emellerle Türkiye'ye yöneldiğinde, o henüz "feodalite benzeri" bir iktisat dönemi yaşamakta, bu da Batı'nın işini kolaylaştırmaktadır.

Diğer bir farklılık, iç sömürü imkânlarının varlığı ile ilgilidir. Avrupa sermaye birikimini iç sömürü koşullarının rahatlığı ile elde etmiştir. Derebeylik 17. ve 18. yüzyıllarda çözül-meye başlayınca topraklarını bırakıp gelen köylüler şehirleri doldurup büyük bir emek arzı ortaya koymuşlardır. Burjuvazi, bu emek arzını sömürerek zenginleşmiştir. Türkiye örneğinde büyük bir emek arzı olsa da bu emeğin rasyonel olarak ve sermaye birikimi gerçekleştirecek ölçülerle sömürülmesini sağlayan sanayi kuruluşları yoktur. Bununla bağlantılı olarak dış sömürü imkânları da farklıdır. Batı sadece kendi iç düzenindeki elverişli sömürü imkânlarından faydalanmamıştır. Diğer kıtaları, ülkeleri de sömürerek, sömürge imparatorlukları kurmuştur. Oysa Osmanlı sömürgeci bir düzen kurmadığı gibi zaten kapitalistleşmeye başladığında kendisi sömürgeleşmeye doğru hızla git-mektedir (Cem, 1982, s. 315-320).

Cem için geri kalmışlığın kökleşmesi, Batı kültürü ile Türk-İslam kültürü arasındaki farktan kaynaklanır. Başka bir ifadeyle Batıyla farklılığı belirleyen temel öge kültürdür. Kültüre yapılan vurgu toplumun, bireyin İslami bir çerçeve içinde değerlendirilmesiyle alakalıdır. Batı kurumlarının aktarımı, bu yüzden Türkiye'de ters sonuçlara yol açmıştır. Cem'e göre Avrupa'da burjuvazi kendi tarihsel gelişim ve koşulların ürünüdür. Toplumsal değişimi tetikleyecek olgunluk ve birikime sahiptir, kökleri kendi tarihindedir. Millî olma vasfı da bununla ilgilidir. Feodal düzen ve ilişkileri parçalaması anlamında devrimcidir; ama Türkiye örneğinde burjuva denilen kişi, şehirli sermaye sahibi, tutucu derebeylerinin bir ürünü ve doğal müttefiki bir az gelişmiştir. Burjuvazinin bu niteliğinden ötürü ne hukuk ne siyaset Batı'daki görevlerinin karşılığını yerine getirebilmiştir (Cem, 1982, s. 328-329). Özetle burjuvazinin doğuşu gecikmiş, ortam ve

koşullar onu güçsüz kılıp gelişmesini engellemiş, Türkiye’de burjuvazi Avrupa’daki gibi yaratıcı ve özgürleştirici olamamıştır. 1950’ye kadar olan süreçte buna bir de bürokrasinin vesayeti eklenmiş; burjuvazi 1950’de iktidarı alarak bu vesayetten kurtulmuş; ama kalkınma burjuvazinin seferber edilen ölçülerde zenginleşmesinden başka bir şey ifade etmemiştir. “Yani Batı’daki gibi kendi başına büyük kazançlar sağlayacak, tasarruf edecek, sermaye biriktirip bunu üretken yatırımlara yöneltecek ve bununla kalkınmayı gerçekleştirecek nitelikte olamamıştır (Cem, 1982, s. 323).” Az gelişmiş burjuvazi, temeldeki bozukluğun sebebidir. Bu bozukluk toplumda hedefini şaşırılmış bir tepki yaratarak bireylerin siyasal ve sınıfsal tercihlerinde bir karışıklık yaratmıştır. Bu karışıklıktan yararlanan hâkim zümreler, halkla aynı safta yer aldıkları söylemini benimseyerek DP’nin ve sonrasında da AP’nin iktidar olmasını sağlamışlardır.

Türkiye’nin “İmtiyazlı Geri Kalmışlığı”: Devletçi ve Toplumcu Bir Kalkınma

Geçmiş potansiyeli, güncel sorunları ortaya koyan İsmail Cem, geleceğe yönelik de bir çözüm perspektifi oluşturmuştur. Bu çözüm, mevcut sınıfsal hiyerarşideki sıralamanın ülke kalkınması lehine değiştirilmesini içerir.¹⁴ Cem’e göre bürokrasi ve asıl olarak da burjuvazi, daha önce zikredilen özelliklerinden ötürü ülke kalkınmasını sağlayacak güç ve zihniyette değildir. Kalkınma, ancak işçi ve köylü kitlelerinin önderliğinde biçimlendirilecek bir düzenle mümkün olabilir. Cem için kalkınma, onu gerçekleştiremeyecek sınıf ve zümrelerin eline bırakıldığı için sağlanamamıştır. 1940’lı yılların ortasından itibaren halk siyasallaşmaya başlamış, özellikle 1960-70 döneminde hızlanan kapitalist değişim süreci ile beraber siyasal ve sosyal haklarına sahip çıkabilecek bir olgunluğa ulaştığını göstermiştir. Dolayısıyla Cem’e göre ülke, kısa bir süre içinde sosyal ve ekonomik yapı değişikliğine gitmek zorunda kalacaktır. Bu süreçte de yaratılması için iki yüz yıllık çaba harcanan burjuvazi ile kurucu iradeyi yansıtan bürokrasi kendi tarihsel ve sınıfsal özelliklerine uygun yardımcı görevler alabilirler. Bu açıdan Türkiye’nin geri kalmışlığı “imtiyazlı” bir nitelik taşır. Bu imtiyaz Türkiye’nin diğer geri kalmış ülkelerle kıyaslanamayacak köklü bir tarih, kültür ve devlet geleneğine sahip olmasıyla ilgilidir. Ayrıca Türkiye kalkınmayı sağlayacak maddi ve insani malzemeye sahip olduğu gibi stratejik önemi, folklor çeşitliliği ile bölgesel bir liderliğin potansiyel gücünü de taşımaktadır. Cem’e göre temel sorun olan geri kalmışlığı yenebilmek, Batı modelindeki gibi bireyci değil, devletçi ve toplumcu bir modelin benimsenme-

14 Cem’e göre bu “Batılaşma” hiyerarşisi ülkeyi müthiş bir düalizme götürmüştür. “Batı’nın başka ülkeler halkına uygulamış olduğu ‘gücü gücüne yeten’ şeklindeki dağ kanununu, Batı’ya benzemek hevesiyle biz kendi halkımıza uygulamışızdır: Şehrin gücü köye yetmiştir, Batı’nın Doğu’ya, ağanın küçük köylüye ve her alanda eklenen yeni halkalarla bu zincir uzayıp gitmiştir (Cem, 1982, s. 440).” Cem, ileri-geri nitelemesinin yapaylığını halkın sınıfsal çelişkileri görememesiyle açıklamasına rağmen kendisi de analizinde bir tür düalizme varmıştır. Yukarıdaki alıntıda görüldüğü gibi bu düalizm sınıfsal, mekânsal ve giderek coğrafi bir temele oturmuştur.

siyle mümkün olabilir. Devletçi, toplumcu kalkınmayı kolaylaştıracak unsur ve güç geçmiş kültürel birikimde bulunmaktadır. Öncelikle İslami-Türk kültürü, kanaatkârlık, cömertlik, maddiyata değer vermeme, cemaat hâlinde yaşama, güvenliği ve refahı kişisel değil toplumsal bir bağlamda görme gibi özelliklere sahiptir ve bu kültür içinde yaşayan fert, “yerleşmiş bir devlet kavramı, düzen fikri”ni içselleştirdiği gibi onun aynı zamanda “topluluğa uymak, onun yeknesak birimi olabilmek yeteneği vardır.” (Cem, 1982, s. 492).

Cem'in idealindeki birey veya toplum, devletçiliğe dayanan bir toplumsal kalkınma modelinde devlete itaat ederek her şeyi onun koruyucu, kollayıcı önderlik vasfından bekleyecektir; çünkü geçmiş birikim buna uygun bir zemin oluşturmaktadır. Bu çözüm, Cem'in Doğu-Batı ekseninde geliştirdiği kültürel tasarım ile bağlantılıdır. Bu tasarımın altında ekonominin kültürü doğrudan belirlediği varsayımı yatar. Osmanlı bağlamında idealize edilen değerlerin günümüze aktarılmasını öngörür. Ülkede şimdiye kadar millî gelir paylaşımında denge ve adalet kurulamamıştır; ekonomik eşitsizlik ve yoksulluk süregelmiştir. Yüksek kâr oranlarına sahip imalat ve sanayi düzeni tüketimi destekleyip ihtiyaçları çeşitlendirerek insanların özlemleri ile gelirleri arasındaki dengeyi sarsmış lotaryacı, sakat ve yoz bir dinamik ortaya çıkarmıştır. 1960-70 döneminde Türk halkı yeni teknoloji ve yaşam tarzının reklamlarını iştihâ görmektedir. Oysa hayatına bunu yansıtmak imkân ve kazançtan yoksundur. Bu noktada sermayenin “bunu alırsan yanında da bu bedava” telkini devreye girmektedir. Bu, Cem için korkunç bir beyin yıkama anlamına gelir: “Bütün haberleşme araçlarıyla sürekli olarak ona bir koyup uç alması söylenecek; insanlar gazoz içip Anadol kazanacak, kupon biriktirip kat sahibi olacak, bankaya para yatırıp milyon vuracaklardır (Cem, 1982, s. 485-486).”

Lotaryacılık, piyango kültürü iki yüz yıllık geri kalmışlığın oluşturduğu “kültürsüzleşmenin” bir sonucudur. Bu, yukarıda hâkim sınıfların bireşim ve niteliğinin ekonomik düzeni belirlediği tespitinin kültürel alan için de genelleştirilmesini getirmiştir. Ekonomik düzen, hâkim zümrelerin çıkarını yansıtıyorsa kültür de bu zümrelerin lehine işleyen burjuvalılığa özenen bir burjuva kültürüdür. Cem'e göre Anadolu kültür ve kişiliğini 19. yüzyıla kadar korumuş, Batı'yla ilişkilerin gelişmesi ile oluşan ekonomik çöküntü kültürel alanı da yozlaştırmaya başlamıştır. Bu düzenden nemalanamayan toplum kesimleri ise kendi gelenek, yaşam biçimi ve kültürlerine sahip çıkarak değişime direnmektedir. Toplum, “Batılaştırma”nın sosyoekonomik nimetlerinden pay alamamakta, ama hayatını devam ettirebilmesi de kültürel değer yargılarının aşınıp dönüşmesine yol açmaktadır. Cem, geri kalmışlığın iki yüz yıllık serüveninin incelenmesi sonucu ortaya karanlık bir tablo çıktığını kabul etse de kalkınmanın gerçekleştirilebilirliği noktasında umudunu yitirmemiştir.

Sonuç: “Geri Kalmışlık” Olarak Tarih

“Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi”ni değerlendirebilmek İsmail Cem’in kuramsal yönelimi, geçmişini analiz ederken kullandığı metod ve modeller ve bütün bunların sonucunda sunduğu çözümün niteliği ile doğrudan bağlantılıdır.

Bu dönemde İsmail Cem’in de içinde bulunduğu sol entelektüellerin, metinlerini kurgularken kullandıkları “az gelişmişlik” ve “geri kalmışlık”, “ATÜT” ve “feodalite” gibi kuram, kavram ve başlıklar, Batı’nın dünya siyasetini düzenleme doğrultusunda, kendi dışındaki ülkelere önerdiği kalkınma reçetelerine karşılık gelir. Bununla bağlantılı olarak Türkiye özelinde metinlerin yazılmasındaki temel neden, Cumhuriyet’in hedeflediği “Batılaşma”nın 1960’lı yıllara gelindiğinde gerçekleştirilememiş olmasıdır. Dolayısıyla bu tarz makro analizlerin kaleme alınması, sosyoekonomik temeli değiştirmeden hukuksal-kültürel kurumsallaşma ile Batı’ya uyum sağlamak isteyen Cumhuriyet iradesinin koyduğu “muasır medeniyetler seviyesine ulaşma” hedefinin sorgulanmasından çok, hedefin kalkınma açısından restore edilmesi olarak anlaşılabilir. O ana kadar yapılanlar, ülkenin Batı ile aynı kaderi paylaş(a)madığını ve buna engel olan bazı unsurların varlığını da göstermiştir. Dolayısıyla Batı merkezli kuramların benimsenmesi, modernleşme projesini bir kez daha Batı eksenli kurgulamakla eş anlamlıdır. Bu anlayışa göre Batı gibi-tipi bir endüstri toplumu hâline gelememek ülkenin “az gelişmişliğiyle” ilgilidir. “Az gelişmişlik”, kapitalizme geçişe elverişli bir ortam sağlayamayan geçmiş birikimi gündeme getirmiştir. Bu anlamda farklılığa işaret eden geçmişin analiz edilmesi elzem hâle gelir. Bu bağlamda İsmail Cem’in amacının, Türk toplumunu genel çizgileriyle tanımak ve tanımlayabilmek olduğu söylenebilirse de farklılık ölçütlerini kendinde bulunan değil bulunmayan özelliklere göre -Batı modeline göre- tanımladığı için Cem’in tarihsel analizinin sınırlılığı kendiliğinden anlaşılır. ATÜT veya az gelişmişlik, Osmanlı-Cumhuriyet bağlamında hiçbir açıklayıcılığa sahip değildir. Tarihin “geri kalmışlık” olarak okunması dünya egemenlik ilişkilerinden soyutlanmış Batı’nın karşısına kendi tarihinden soyutlanmış bir toplum çıkarmıştır. Sonuç olarak toplumun gelişimini değerlendirme perspektifini farklılaştıracak bir geçmiş analizinden söz etmek zorlaşmaktadır. Bu bağlamda tarihin bir işlevi vardır; ama anlamı yoktur (Kayalı, 2005, s. 105; Sezer, 1978, s. 48-49, 2006, s. 45, 47). Cem, modernist bir zaman kurgusu (geçmiş-şimdi-gelecek) içinde (Süreya, 2006, s. 28) geçmişe yönelse de dinamik bir yöntemle ele almak istediği nihayetinde “evrensel geri kalmışlıktır”. Zaman kurgusu, Osmanlı özelinde ele alınmamıştır. Başka bir ifadeyle, geçmiş birikimin bugünün sorunlarını aydınlatacak şekilde ele alınması sadece “kalkınma edebiyatı” eksenine sıkıştırılmıştır. Bu noktada Simmel’in “Olaylar, sanki bu ekonomik motif insanları yönetiyor imiş gibi cereyan ederler (Jung, 2001, s. 97; Simmel, 2008, s. 97).” şeklinde dile getirdiği Marksizm eleştirisi Cem’in yaklaşımını değerlendirmede de ipuçları verir. Dolayısıyla İsmail Cem, metnine ekonomik perspektifin değerlendirebildiği konu ve olguları dâhil edebilmiştir. “Batılaşma”nın ekonomi açısından mahkûm edilmesi,

Osmanlı geçmişinin derinlemesine analiz edilebilmesini de önlemiştir. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e sınıfsal temelde kurgulanan bir geri kalmışlık anlatısı bütün bu sürecin kültürel arka planını ihmal etmiş, bu anlamda Cem, altyapı-üstyapı diyalektiğini kendi örneğine uyarlayamamıştır. Cem, soyut "Denge Toplumu Modeli"ni Osmanlı "geri kalmışlığı" nı açıklayabildiği için tercih etmiş ve bu tercih, Osmanlı klasik çağının idealize edilmesine yol açarak tarihin diyalektik olarak kavranmasını da engellemiştir. Cem'in önerdiği toplumcu-devletçi kalkınma modeli, Osmanlı klasik dönemde geliştirilen birtakım uygulamaların günün şartlarına tahvilinden ibaret kalmıştır. Bu durumu Ecevit, "Devlet Ana" üzerine yazdığı metninde şöyle belirtmiştir: "Bu düzenin bozuluşu, Kanuni Süleyman'ın son döneminde başlar. O bozulma dönemine kadar kendimizi, kendi devlet ve toplum düzenimizi gereği gibi tanırsak belki bir Anadolu Türk rönesansı için bir sıçrama tahtasına erişmiş oluruz." (Refiğ, 2000, s. 140) "Denge Toplumu Modeli" sadece klasik çağın çözülme-bozulmasını açıklama kapasitesi taşır ve Osmanlı yönetici elitinin bu değişimi algılayıp yönlendirebilme yeteneğinden yoksun olduğunu var sayar. Cem'e göre Batı ile ilişkilerin gelişmesi, sömürge olmanın yollarını açarak geri kalmışlığın kader olarak benimsenmesine yol açmıştır. Değişimde dış faktörün¹⁵ önceliğine vurgu yapan bu bakış açısı, Osmanlı Devleti'nin 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar nasıl ayakta kalabildiğini de açıklayamamaktadır. Bu bağlamda Cem'in, Marx'ın, Alman İdeolojisi'nde "Soyutlamalar gerçek tarihten kopartılarak kendi başlarına ele alındıklarında hiçbir değer taşımazlar." (Marx, 2010, s. 46) uyarısını da dikkate aldığı söylenemez.

Cem, Osmanlı bağlamında yaptığı özgünlük vurgusuna rağmen Batı gelişme çizgisinin değerlendirme kıstaslarını kullanmaktan vazgeçmemiştir. Sonuçta, Osmanlı Devleti'nin değişim mekanizması diyalektik olarak kavranamadığından, uygarlık tarihindeki yeri ve önemi ortaya konamamış, Osmanlı toplumsal düzeni ile diğer düzenler arasındaki farklılık analizi karşılaştırmalı bir temelde değil, tek yanlı (hem Batı hem Osmanlı açısından) yapıldığından güncel toplumun süreklilik ve değişiminde etkili olan unsurlar tespit edilememiş, ayrıca devlet klasik çağ unsurlarıyla ele alınıp incelendiği için de değişime direnme ve tepki verme sürecinde oluşan bireysel ve toplumsal deneyim göz ardı edilmiştir. Böylece klasik düzenin çözülmesi sonucu oluşan dengesizlik durumu,

15 İdris Küçükömer, Osmanlı analizinde İsmail Cem ile aynı soruyu cevaplamaya çalışmasına rağmen "Osmanlı Devleti'nin kapitalist bir üretim düzeninden merkantilist bir aşamaya geçememesi sonucu 16. yüzyılın ikinci yarısından sonra tarihin geriye doğru işlemesi"nin, üretim güçlerinin seviyesi ve üretim ilişkileri içindeki gelişme olanaklarının varlığı ile ilgili olduğunu belirtmiştir. Başka bir ifadeyle ona göre Osmanlı'nın çözülme sürecinde esas bünyesel-iç sebepler etkili olmuştur ki Küçükömer buradan üretim güçlerini geliştiremeyen bürokrasi karşısında konumlandığı ve gerçek bir sınıfsal bilinç geliştirebilecek İslamcı-Doğucu Halk Cephesi analizine ulaşmıştır. Cem, Küçükömer'in bu analizini kullanmasına rağmen daha Kemalist bir yaklaşım içinde (Batıcı-laik bürokrasiyi kollayan bir tutum içinde) bakışını (muhtemelen Y. Lacoste etkisiyle) burjuvazinin niteliklerine odaklamıştır. Cem, metninde İslamcı tepki ve kültüre yer vermesine ve çözüm önerisini işçi ve köylü kitlenin bilinçlenmesine bağlamasına rağmen analizini sınıfsal açıdan bu yönde derinleştirememiştir (Küçükömer, 2006, s. 53-82).

artık sadece “gerileme” ile açıklanabilecektir. Bu açıdan Cem’in de sıklıkla başvurduğu fasit daire anlatımı, gerileme kurgusunun döngüsel, doğrusal ve toptancı mantığını yansıtır. Devletin yaşadığı krize verdiği tepkiler anlamlı bir politikalar bütününe yansıtılmaktan uzaktır ve aldığı tedbirler ahlaki bir çürümeye gidişi hızlandırmaktan başka bir işe yaramamaktadır. Cem’in, Türkiye’de “Batılılaşma” süreci sonucunda oluşan “piyango kültürü”nü “yoz” ve “soysuz” olarak değerlendirmesi de bunun somut bir göstergesidir. Osmanlı yönetici eliti, 16. yüzyılın sonunda kendi gücünün sarsıldığını fark ederek bu gerileme söyleminin benimsenmesinde etkili olsa da söylemin Batı ile yaşanan eklemleme sürecinde bir biçimde aşılabilmesi -M. Kemal’in öz güven aşılamak istediği 1930’lu yıllar dışarıda tutulursa- 1960’ların geri kalmışlık tartışmalarına da sirayet etmiştir (Kafadar, 2011, s. 114, 139, 193). Yöntem, perspektif ve model sorunlarının yanında Osmanlı-Türk deneyimini değerlendirme sürecinde üzerinde durulması gereken başka unsurlar da vardır ki bu, konuyu Cem’in düşünsel referanslarına getirir. Bu açıdan Godelier’in, “ATÜT’ün kendine özgü çelişmesini kavrayabilmek için hem topluluk yapılarını çözümlenmek üzere bir etnolog hem de sömürücü sınıfların çekirdeğini arayıp bulmak üzere bir tarihçi olmak gereklidir (Godelier, 1993, s. 70-71).” tespiti, Cem örneğinde bazı sonuçlara varılabilmesini kolaylaştırır. Tarih, İsmail Cem açısından Osmanlı geçmişi karşılık gelir ve Cem, tarihi yorumlarken iki ana kaynaktan beslenmiştir. Birinci kaynağı Kemal Tahir, Sencer Divitçioğlu, İdris Küçükömer ve kısmen de Doğan Avcıoğlu gibi isimler oluşturur. Önceden de vurgulandığı gibi bu isimlerin içinde Kemal Tahir öne çıkmaktadır. Cem’e göre Kemal Tahir, dikkatleri ana sorunlara çekerek Türk aydınını yeniden düşünmeye ve düşünsel tabuları eleştirmeye yöneltmiş ve büyük bir yalnızlık içinde her taraftan gelen hücumlara karşı koyarak toplumcu düşüncüyü zenginleştirmiştir (Refiğ, 2000, s. 254-255). Cem, Tahir’den o ana dek yayımladığı romanları (özellikle “Devlet Ana”) ve sohbetleri kanalıyla etkilenmiştir. “Devlet Ana”, Kemal Tahir’in kendi düşünsel gelişiminde önemli bir aşamayı teşkil eder. Tahir, Osmanlı tarihini, Tanzimat ve Cumhuriyet devirlerini burada kristalize olan yaklaşıma göre değerlendirmiştir. “Devlet Ana” romanında Tahir, Osmanlı toplumsal düzeninin Batı’daki gibi feodalite olmadığını, dolayısıyla Batı gelişim şablonuna göre değerlendirilemeyeceğini vurgulamıştır. Ona göre Osmanlı Devleti örneğinde merkezî iktidar çevresinde toplanmış üretici-halk kitlelerinden oluşan sosyoekonomik bir yapıdaki sınıflaşma Batı tarihindeki farklı bir sürece tekabül eder. Onun vurgusu, Anadolu halklarının devlet kurucu vasfı üzerindedir. Osmanlı örneğinde bu “kerim devlet”, Batı feodalitesine oranla daha hoşgörülü ve insanca bir düzen kurmuştur. Bu durum, devlet kurucu ve yaşatıcı özelliğe sahip Anadolu halklarının “geri kalmışlık ve az gelişmişlik çuvalına girmesini” de önlemektedir. Bu noktada Kemal Tahir, klasik Marksist öğretinin Türk insanını, toplumunu anlama ve açıklamada yetersiz kalacağı bilincinden hareketle, ATÜT’ü sol düşünce açısından özgürleştirici ve yaratıcı şekilde kullanmak isteyen bir isim olarak ön plana çıkar; onun amacı, bu kuramsal tartışmalardan yola çıkarak toplumu ve insanı kendi özelliklerinin gelişimine uygun kavramlarla açıklayabilecek

bir yaklaşım ortaya koyabilmektir. Bu açıdan Kemal Tahir'in çok eleştirilen özgüllük vurgusu da "başkalık tezinden çok, Doğu-Batı ekseninde ele alınan "ekonomik ve kültürel şartların özgüllüğüne vurgu yapan objektif bir kriter anlayışını" ifade eder. Özetle Kemal Tahir, sol için bir içtihat kapısı durumundadır (Belge, 2007; Kavut, 2010, s. 133; Refiğ, 2000, s. 134-135, 148-152). Bu bağlamda bakıldığında Cem, analizini Batı gelişme çizgisinin dışına çıkarmadığı için içtihat kapısını da aralayamamıştır.

Cem'in ikinci kaynağını ise klasik tarihçiler grubu oluşturur: Ö. L. Barkan, M. Akdağ, H. İnalçık. Cem, metnini oluştururken dönemin pek çok entelektüel gibi zikredilen tarihçilerin araştırmalarından faydalanmıştır. Cem, bu isimlerin ortaya koyduğu verilerle kendi modelini uzlaştırma çabası içindedir. Dolayısıyla tarihçilerin, Osmanlı toplum yapısının özgünlüğünü vurgulayan yorumları dışındaki fikir ve sorgulamalarına dikkat etmemiştir. Tarihçi, Cem için inceleyeceği dönemi dolaylı olarak belirleyen adamdır. Bu açıdan Cem'in metni de ampirik malzemenin çok olduğu 14. yüzyıl ile 17. yüzyıl arasına sıkışmış ve Cem bu yüzden, anlatısında 17. yüzyıldan hızla 19. yüzyıla geçmek zorunda kalmıştır. Bu, yazarın kronolojik bir bütünlük kuramadığını gösterdiği gibi tarihçinin ampirik birikimiyle sınırlı bir çerçevede çalıştığını gösterir. Aynı zamanda da geçmişin diyalektik bir biçimde kavranmasının önündeki en büyük engeldir. Ayrıca bu bağlamda 1960'lı yıllarda akademik tarihçiliğin içinde bulunduğu durum ve koşulların da bilinmesi gerekir. Osmanlı tarihçiliği, tarihe yönelmek isteyen isimlere model ve kuramsal temel oluşturma konusunda hazırlıklı değildir. Belge neşrine yoğunlaşan tarihçi, bu çabasını kuramsal bir temelle destekleyememektedir. Daha da önemlisi akademi bünyesinde tarihin, toplumun tarihsel evrimi bağlamında değerinin farkında olan, kamusal sorumluluğa sahip bir tarihçi barındırmamaktadır (Özbaran, 1992, s. 66-86). Üstelik tarihçilik, M. F. Köprülü'nün yetiştirdiği öğrencilerinin şahsında çeşitlenmesine rağmen ondaki makro bakışı yitirmiştir.

Cem'in etnoloji kısmında ise M. Mead ve M. P. Bourdieu gibi antropologların birikiminden yararlanması, onun Batı eksenli bir perspektifle süreci değerlendirmesine yol açmıştır. Cem, değişime verilen kültürel tepkilerin anlaşılması açısından Bourdieu'nün yorumlarından daha fazla etkilenmiştir. Türkiye bağlamında, uluslararası üne sahip antropolog M. Mead adı çok duyulmamışken Bourdieu, 1990'lardan sonra sosyoloji çalışmalarıyla öne çıkmış bir isimdir. Cem'in erken bir döneminde (hem kendisinin hem de Bourdieu'nün) bu isimle ilgilenmiş olması ayrıca önemlidir. Bu dönemde Cezayir'deki saha çalışmalarıyla Bourdieu kendi sosyolojisinin temellerini oluşturmuştur. Bu açıdan Bourdieu üzerinde biraz yoğunlaşmak Cem'in neden Batı merkezli kurgu ve soruları farklılaştıramadığını gösterebilmek adına hayati bir işlev taşıyacaktır. Bourdieu, felsefe eğitim almış olmasına rağmen sosyal bilim alanındaki kariyerine etnolog olarak başlamış ve ilk saha araştırmalarını 1950'lerin sonunda Cezayir'deki Berber köylüleri arasında gerçekleştirmiştir. Cezayir örneğinde Bourdieu, kapitalizm öncesi bir ekonomiden kapitalist bir ekonomiye geçiş sürecinin insanların bilinçlerinde, zihinsel kategorile-

rinde, zaman kavrayışları ve duygusal tutumlarında ne gibi değişiklikler yarattığını; sömürge sonrası kurulacak düzende hangi sınıfların devrimci güç ve bilinçle hareket edebileceğini araştırmıştır. Bourdieu, 1950'lerin sonunda Kuzey Afrika konusundaki bu çalışmaların oryantalist geleneğin hâkimiyetinde olduğunu belirtmesine ve kendi çalışmalarını da oryantalizm ile etnoloji arasında bir yerde konumlamasına rağmen onun Batı gelişim çizgisinin kalkınma modeli olarak önerilmesi fikrine karşı çıkan bakışı "çözülme hâlindeki geleneksel yapının özgül tezahürlerini kavramaya" çalışmaktadır (Gülsoy, 2012, s. 4, 13, 19). Bu durum, Bourdieu'nün değişim geçiren kültürün direnme ve yaratıcılık kapasitesini önemseydiğini göstermektedir: "eylem: yapısal dayatmalara ve değişime verilmiş, kültürün dolayımından geçmiş bir karşılık olarak kuramsallaştırılmalıdır." (Swartz, 2011, s. 75). Bourdieu, kültürsüzleştirme ile kültür etkileşimi arasında farkın bilincinde olarak ve belki de o dönem sömürgecilik karşıtı entelektüel muhalefetin de etkisiyle sömürge yönetimi altındaki Cezayir'de yaşanan süreci "kültürsüzleştirme" şeklinde ifade etmiştir. İsmail Cem ise ileriliği ve özgünlüğüne vurgu yaptığı Osmanlı toplumunun klasik dönemden sonraki gelişimini sömürgeleşme perspektifi içinde değerlendirdiğinden bu kavrayışı 1960'lar Türkiye'sine de uyarlamaktan çekinmemiştir. Bu dönemde onun çizdiği tabloda kültürsüzleştirilen bir toplum resmi vardır. Böylece İsmail Cem, kapitalist ilişkilerin toplumsal yapıda geniş çaplı bir değişim de yaratmadığını vurgulayarak sömürge deneyimi yaşamamış Türkiye'yi bir sömürge ülkesinin deneyiminde ele almıştır.

Cem'in Cezayir bağlamında etkilendiği diğer bir isim Roger Garaudy'dir. Cem, Garaudy'nin İslam ile sosyalizmi bağdaştırma teşebbüsünden etkilenmiştir. Garaudy'e göre çağın hümanizmi sosyalizmdir. Bu yolda Garaudy, Cezayir Müslüman kültürünün çağın hümanizmasına katkısını araştırmakta, İslamîliğin ve İslam kültürünün sosyalist bir düzenin kurulabilmesindeki rolünü vurgulayarak Batı'yı da "değerlerin tek yaratıcısı" olarak görmemektedir. Ona göre Cezayir, kendi millî ve dinsel geleneklerinden, sosyal yapısı ve tarihinden onu sömürge olmaktan kurtaran mücadelesi ve kendine özgü şartları ile orijinal bir sosyalizm geliştirip Marksist teori ve pratiği zenginleştirecektir (Garaudy, 1965, s. 9, 86). Garaudy, İslami kültürün Batı gelişimine katkısı üzerine yoğunlaşarak müminlerin kuracağı bir sosyalizmin mümkün olabileceğini ileri sürmektedir. Ona göre sosyalizmde, Kur'an'ın ruhuna aykırı bir şey bulunmamaktadır (Garaudy, 1965, s. 19-37, 43, 45). Görüldüğü gibi dönemin İslam, kapitalizm ve sosyalizm tartışmalarında temel amaç, dinin ekonomik gelişme önünde engel teşkil etmediği, aksine iktisadi ve sosyal adaletten yana olduğunu gösterebilmektir (Rodinson, 1978, s. 18).

Cem'in metninde, bu bağlamda da olsa İslami kültürün odağa alınması bir farklılık yaratmıştır. İsmail Cem'in, geri kalmışlığı Doğu-Batı ekseninde kültürel bir ayırım olarak ele alması, ekonomi-zihniyet ilişkileri üzerinden -her ne kadar Cem ekonominin kültürü de belirlediği savıyla hareket etse de- S. Ülgener'in yorumları ile buluşmasına yol açmıştır. Cem'in Doğu-Batı ayırımını belirleyen insan tipolojileri analizi ve Osmanlı

kültürel ikliminde dinin, geleneklerin ve tasavvufun ekonomi üzerindeki etkilerine yaptığı kısmi vurguları, Ülgener aracılığıyla da olsa Weber'i analizine dâhil etmesine sebep olmuştur. Kültürel tahlili önemsemeyen Cem, "tüm tarihsel ve kültürel gerçekliği bir işlevsel bütün olarak görmeye" dayanan Weber sosyolojisinden (Özlem, 2002, s. 80) kendi perspektifini zenginleştirecek şekilde faydalanamamıştır. Ekonomik bakışın başatlığı, Cem'in "anakronizm"e düşmesini önleyememiş; Osmanlı-Cumhuriyet modernleşmesi gibi Batı gelişim çizgisi, insan potansiyel ve tipolojisi de tarihsel bir değişim içinde ele alınamamıştır. Cem evrensel bir Doğu-Batı karşıtlığı kurgulamakla yetinerek bir tür self-oryantalizm¹⁶ tavrı ortaya koymuştur.

Dönemin pek çok entelektüeli gibi Cem için de temel problem "geri kalmışlık"tır. TİP'e yakın bir çizgide işçi ve köylü önderliğindeki bir mücadele ile ekonomik refahın ve kalkınmanın sağlanacağını düşünmektedir. Cem'in çözüm olarak öne sürdüğü toplumcu ve devletçi kalkınma, o dönemin devletçi çözümleriyle uyumlu -"Kadro" dergisi fikriyatına kadar götürülebilecek bir çizgide- olmasına rağmen Cem kendi çözüm önerisinin nasıl bir sosyalist düzen öngördüğünü daha doğru ifadeyle sosyalist bir düzeni mi hedeflediğini çok açık bir şekilde ifade etmediği gibi çözümün nasıl gerçekleşeceğini de ayrıntılı bir programla ortaya koymamıştır. Kuramsal model olarak Batı'ya bağımlı olsa da ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesi yolunda herhangi bir ülkede somutlanan bir kalkınma modelini de benimsememiştir (Örmeci, 2011b, s. 50). Cem'in, neredeyse ele aldığı bütün bir tarih kesitine sert bir "Batlaşma"eleştirisi getiren geri kalmışlık perspektifinin, asıl radikalliğini hukuksal-kültürel kurumsallaşma ile Osmanlı geçmişini reddetme söyleminde gösteren Kemalizm eleştirisi de sınırlı kalmıştır. Cumhuriyet'in ilanı ile egemenliğin kaynağının değişmesi, bireyin yeni oluşan ulus-devlet içindeki konumu, ve kurucu kadronun otoriter, pozitivist ve jakoben zihniyetinin analizi gibi daha pek çok unsura Cem, metninde yer vermemiştir. Bu, İsmail Cem'in aktif olarak siyasetle uğraşmaya da Türkiye'yi bir an önce değiştirmek isteyen bir atmosfer içinde "olağanüstü gelişkin ve özgün metin yazma eğilimi" gösteren veya "alelacele global şemalar kaleme almaya meraklı, heyecanlı (Berktaş, 1983, s. 2473; Kayalı, 2006, s. 29-30)" genç neslin zaaflarını paylaşmasıyla ilgilidir. Sonuçta İsmail Cem'in evrensel-ütopya karakterli kuramsal yaklaşımı, kendi toplumunun yazgısını diğer toplumlardan ayırabilme noktasında analizine yeterli derinliği sağlayamamıştır.

16 "Self oryantalizm, Batılı değerler sistemi içinde, Batı'ya göre "kendi"ni açıklayarak/temsil ederek kendi kültürünün temsilini çarpıtmaktır. Diğer taraftan Doğulu birinin (burada asıl olarak kastedilen taşıyıcı elitler dediğimiz toplumsal/siyasal kesimdir) kendi Doğulu kültürel imgelem ve referanslarını, Batılı hermenötik çember vasıtasıyla yorumlaması, self-oryantalizmi oluşturur (Bezci & Çiftçi, 2012, s. 143)."

“Underdevelopment”, “Backwardness” and “Development”: The ‘History Construction’ of the Left in the case of İsmail Cem in 1960s Turkey*

Sedat Gencer**

İsmail Cem (1940-2007) is one of the prominent names of Turkish intellectual and political life. Although his political career drew great attention, evaluation of his intellectual output has always been in the shadow of this political interest (Duran, 2007, p. 67; Örmeci, 2011a, pp. 48-80). Cem contributed to the discussions lead by left wing in the 1960s on the development of Turkey with his work “The History of Backwardness in Turkey”. During that period, a Marxist macro analysis produced by İsmail Cem was mentioned along with other macro analyses by leading intellectuals such as Doğan Avcıoğlu, İdris Küçükömer, Behice Boran, Niyazi Berkes (Avcıoğlu, 2001, p. 29, 36-37; Küçükömer, 2006, pp. 53-82). Discussions of this era were conducted based around concepts such as Underdevelopment, Backwardness, Feudality and the Asiatic Mode of Production. In this era, left wing intellectuals, and political parties and movements came up with the solutions to the problems that Turkey faced based on analyses of the Ottoman past. The comments based on the distinctiveness of the structure of the Ottoman Society and its similarity to the West were shaped by the answers to the question “why could not the Ottoman Empire adopt Capitalism?” (Aydın & Ünüvar, 2008, pp. 1082-1088; Berktaş, 1983, pp. 2475-78; Kayalı, 2008a, pp. 1089-1094). The main purpose of this article is to determine İsmail Cem’s intellectual position in the 1960s. In this regard, what his ideas meant for the left wing will be researched; the question of his intellectual identity’s originality will be discussed by analyzing his intellectual references in conjunction with the conditions of that era.

In this era, the theories, notions, and titles, such as “Backwardness”, “Underdevelopment”, “the Asiatic Mode of Production” (AMP) (Anderson, 1974, pp. 473-495; Bursa, 2011, pp. 25-48; Currie, 1984, pp. 252-257; Divitçioğlu, 1971, pp. 21-46) and “Feudalism,” which left wing intellectuals including İsmail Cem applied while composing their texts cor-

* My thanks are due to Ufuk Adak and Tülay Gencer, for their critical and constructive contributions to this article; and to Seda Gencer for her translations of French.

** Instructor, Bitlis Eren University, The Department of Atatürk’s Principles and History of Turkish Revolution.
Correspondence: sedatgencer@hotmail.com, Address: Bitlis Eren University, The Department of Atatürk’s Principles and History of Turkish Revolution, Rahva, Bitlis, Turkey.

responded to the formula of development employed by the West for other countries, rather than themselves, to regulate world politics (Altun, 2002, p. 46; Ercan, 2001, p. 15; Said, 1999, pp. 11-22; Skocpol, 1999, pp. 4-5). They can be described as situated at a cross roads, representing what can be termed the "development literature" of the USA, the Soviets and third World countries in a political and intellectual adventure (Aydinoğlu, 1992, p. 59; Dirlik, 2006, p. 68, p. 71; Timur, 2007, pp. 49-50). In this regard, the main reason for writing specifically about Turkey was the fact that the westernization implemented by Republic had still not been realized by the 1960s. Thus, the publication of such kinds of macro analysis can be understood as a restoration of the Republican agenda vis-a-vis development, as opposed to any kind of questioning of the aim of "reaching the level of contemporary civilization;" which was promoted by the Republic, intending to adapt itself to the west via legal-cultural institutionalization without any changes to the socio-economic basis. What had been done until that moment indicated that the country was unable to share the same destiny as the West, and also that the existence of some social and cultural elements hindered it (Sezer, 1978, pp. 56-57, 2006, p. 43). As a matter of fact, adopting western centric theories is once again synonymous with presenting the modernization project as western-oriented (Guha, 2006, p. 67; Khella, 2005, p. 44). Accordingly, being unable to become a typical, western-style industrial society is related to the underdevelopment of the country. In fact, "underdevelopment" brought up the issue of cultural heritage as something that prevented suitable passage to advanced capitalism. Thus, it becomes indispensable to analyze the past, pointing out the social, cultural and economic differences. In this regard, although it could be said that Ismail Cem's aim was to define and classify Turkish society in general, the limits of his historical analysis were clearly related to his yardstick used measure the features of the society, which was based on the Western model rather than native ones (Lacoste, 1965, pp. 7-57, 1996, p. 2). The AMP and the underdevelopment theory, did not possess suitable explanatory power within the context of the Ottoman-Republic (Eğribel & Özcan, 2006, pp. 795-798). Reading history from the perspective of "backwardness" abstracted a society from its own history alongside the West and also a society abstracted from sovereignty relationships in the world. Consequently, it becomes difficult to make an analysis of the past that is able to offer a different perspective of the development of society. In this form, history has a function, but no sense (Kayalı, 2005, p. 105; Sezer, 1978, pp. 48-49, 2006, pp. 45, 47).

Although Cem turned his focus to the past with a modernist presentation of time (past-present-future) (Süreya, 2006, p. 28), he finally dealt with "global backwardness" via a dynamic method (Cem, 1982, pp. 14-15). His understanding of time has not been discussed in the context of Ottoman history. In other words, dealing with cultural heritage was limited to the "development literature" that helped to shed light on the day's problems. Thus, Ismail Cem was able to evaluate Ottoman History from an economic perspective. (Jung, 2001, p. 97; Simmel, 2008, p. 97) The westernized framing of econo-

my has hindered the possibility of analyzing the Ottoman past in depth. From the time of the Ottoman Empire to that of the Republic, a narrative of backwardness based on class conflict ignored the whole cultural background of this process (Rifat, 2007, pp. 401, 407), and in this regard Cem was unable to adapt the substructure-superstructure model to his own sample (Marx, 2010, p. 46). Cem chose an abstract "equilibrium model of society" (Brot, 2006, p. 131-136; Deane, 1960, p. 290-91; Lai, 1973, p. 653; M.-T.D., 1964, p. 479) because of its ability to explain "Ottoman Backwardness", and that choice resulted in an idealization of the Ottoman classical age, which hindered efforts to understand its history dialectically.

Cem's suggestion of a socialist-statist dialectic development model was limited to the transformation of some of the administrative, social, cultural and economic practices established during the classical Ottoman period to today's conditions. "The equilibrium model of society" has only the capacity to explain the disintegration and deterioration of the classical age, and suppose that the Ottoman ruling elite was incapable of comprehending and conducting this deterioration. According to Cem, the development of relations with the West, condemned non-western countries to relative backwardness by opening the way to colonization. This point of view, giving priority to external factors, cannot explain how the Ottoman Empire managed to survive as an independent power until first quarter of 20th century.

Despite his emphasis of originality in the Ottoman context, he did not give up applying criteria of evaluation based on the western thesis of development. Since the mechanisms of change in the Ottoman Empire could not be comprehended dialectically, its place and importance in the history of civilization has been underestimated, and the fact that difference analysis between the Ottoman's social order and other orders was not carried out on a comparative basis but one-sidedly, those elements that influenced social sustainability and change could not be identified. What is more, since the state according to conditions of the classical age, social and individual experiences during the period of resistance and reaction were ignored (Atay, 2002, pp. 232-240; Tanpınar, 2000, p. 22). As a result, the disequilibrium which arose due to the disintegration of order in classical age was explained as "regression." In this respect, Cem' describes a viciously cyclical (Kinalızâde Ali, t. y., pp. 282-83) account of events, as he frequently referred to the cyclical, linear, and collective rationale of the discourse of regression. The reactions of the State to the crisis do not reflect a serious set of political decisions, and the precautions that they did take only served to quicken the moral decay. Cem's assessment of the newly emerged "lottery culture", at the end of the westernization process as "degenerate" and "corrupt" was a solid indicator of this. Although the Ottoman ruling elite had an important role in the adoption of this discourse of regression realizing the decline of its power at the end of 16th century, as they couldn't be overcome in any way during the modernization process experienced

with the west with the exception of the 1930s, when M. Kemal aimed to instill self-confidence in the country-the discourse of regression spread discussions of backwardness in the 1960s. (Kafadar, 2011, pp. 114, 139, 193)

In addition to the problems of method, perspective and model, there are some other points that need to be considered during the evaluation process of the Ottoman-Turkish experience of modernization and this brings us to the subject of Cem's intellectual references. In this respect, Godelier's statement; "to be able to comprehend AMP's own unique contradictions one needs to be both an ethnologist who can analyze community structures and a historian who can search and find the core of exploitive classes" (Godelier, 1993, pp. 70-71) makes it easier to reach a conclusion about Cem's work. Cem receives history as a Ottoman History in the context of this work, and when explicating the history he benefits from two main sources. The first source consists of Kemal Tahir, Sencer Divitçioğlu, İdris Küçükömer and, to a lesser extent, Doğan Avcioğlu. As mentioned before Kemal Tahir stands out among the other names. According to Cem, by drawing attention to the main problems Kemal Tahir led Turkish intellectuals in a great loneliness reconsider and criticize intellectual taboos and enriched socialist thought withstanding to counterattacks come from at all hands (Ekinci & Güldağ, 2013, p. 86-101; Hilav, 2008, p. 108; Refiğ, 2000, pp. 254-255). Cem was impressed by Tahir's works through the latter's novels (especially, *Devlet Ana*) published until that time, and his conservations. "*Devlet Ana*" constitutes a significant step in Kemal Tahir's own intellectual development. In this novel, he evaluated Ottoman History from the eras of the Tanzimat reform to that of the Republic according to this fully formed approach. He emphasized that the Ottoman social order was unlike Western feudalism, and could thus not be evaluated according to the Western' improvement pattern. According to him, in the case of Ottoman Empire, stratification of the socio-economic structure consisting of many manufacturers gathered around a centralized power denotes a different phenomenon to that displayed in western history. His emphasis was on the characteristic notion of Anatolian people as the founders of the state. In the Ottoman example, this "generous state" established an order that was more tolerant and humane than Western feudalism. This situation prevented Anatolian people, who possessed the abilities to found and maintain a state, from entering the "sack of backwardness and underdevelopment". At this point, considering the fact that the classical Marxist rhetoric of development will fail to satisfactorily understand and explain Turkish people and society, Tahir stands out as wishing to use the AMP in a creative way among the left wing intelligentsia. His aim, based on these theoretical discussions, was to put forward an approach that would be able to explain Turkish society in accordance with the development of its own social and cultural characteristics. In this respect, Kemal Tahir's highly criticized emphasis on socio-economic specifying his words, "an objective understanding criteria which

underlines the specificity of economic and cultural conditions" –applied in the context of east-west relations rather than the originality thesis. Essentially, Kemal Tahir seemed to be a door to judicial opinion (*içtihat kapısı*) for the left wing (Belge, 2007; Kavut, 2010, p. 133; Kayalı, 2008b, p. 1101; 2008c, p. 1104; Refiğ, 2000, pp. 134-135, 148-152) In this context, as Cem failed to step out of the western development line of analysis, he could not even slightly open the door of *içtihat*.

Cem's second source consists of a group of classical historians: Ö. L. Barkan, M. Akdağ, H. İnalçık. Like many other intellectuals of the period, Cem benefited from the researches of the aforementioned historians while building his text. Cem was in a struggle to reconcile the information produced by these names with his own model. Consequently, he paid no attention to opinion and questioning of historians other than interpretations that emphasized the distinctiveness of the Ottoman social structure. For Cem, the historian was the one who indirectly determined the period that he is going to review. In this sense, Cem's text is jammed between the 14th and the 17th centuries, for which there was a lot of archival materials, and which is why in his narration Cem had to pass quickly from the 17th century to the 19th century. It demonstrates that Cem works within a historian's framework limited to archival background, as it indicates that Cem was unable to form chronological coherence. (Aydın & Ünüvar, 2008, p. 1087; Berktaş, 1983, p. 2470, 2472; Faroqhi, 2010, p. 18; Genç, 1986, p. 443; Ortaylı, 2011, p. 150; Timur, 1994, p. 8; Toprak, 1986, p. 437) This is the biggest obstacle to comprehending the past dialectically. Also, in this context, the situation and conditions of Turkish academic historiography during the 1960s have to be known. Modern Ottoman historiography is not prepared to create a model or theoretical basis for those who to deal with history and historiography. The historian who focuses on publishing archival materials cannot support their attempts with a theoretical basis. More importantly, the academy does not contain in itself any historian with an awareness of history's value the historical evolution of society and public responsibility (Özbaran, 1992, pp. 66-86). Historiography lost its macro vision despite the diversification of subjects studied with the students raised by M.F. Köprülü (Barthold, 2004, p. 22).

Cem in ethnological terms benefited from the background of some anthropologists, such as M. Mead and M.P. Bourdieu, and evaluated the period with a western-oriented perspective. Cem was highly influenced by Bourdieu's commentaries in terms of understanding cultural reactions to the change. In Turkey's circumstances, while the internationally renowned anthropologist M. Mead is as yet little known, Bourdieu is a name that came to the fore with his sociology studies in the 1990s. It is also crucial for Cem to concern himself with this name at an early date (of both his and Bourdieu's early level of intellectual development). In this period, Bourdieu formed the basis of his own sociology with his fieldwork in Algeria. From this point of view, a little focus on Bourdieu will be of vital importance to indicate why Cem failed to differentiate

between western-centric constructs and questions. Despite his education in philosophy, he began his career in the social sciences as an ethnologist, and conducted his first fieldwork among Barbary villagers in Algeria at the end of the 1950s. In Algeria, Bourdieu researched what affects the process of shifting from a pre-capitalist economy to a capitalist economy created in consciousness, mental categories, conceptions of time and emotional attitudes of people, as well as which social classes would act in revolutionary strength and consciousness for the Post-colonial order. Although Bourdieu states that these studies about North Africa were under the domination of the Orientalist tradition in academia, and identifies his studies to lie between orientalism and ethnology at the end of 1950s, opposing his idea of the proposal of the western evolutionary model of development is the attempt to "comprehend specific manifestations of traditional structure in the state of resolution" (Gülsoy, 2012, p. 4, 13, 19). This situation indicates that Bourdieu paid attention to the capacity for resistance and creativeness of native cultures "act: has to be institutionalized as a response which had passed from mediation of culture, given to the structural impositions and the change" (Swartz, 2011, p. 75) Having an awareness of the difference between deculturation and acculturation, and probably under the influence of anti-colonist intellectual opposition, Bourdieu stated that the process occurring in Algeria were a case of deculturation. Due to the fact that İsmail Cem evaluated the development of Ottoman society with focus on sophistication and authenticity after the classical age from the perspective of colonization, he did not hesitate to adapt this conception to 1960s Turkey. In that period, he drew a picture of deculturated society, and, therefore, approached Turkey with the experience of a colonial country, emphasizing that capitalist relations did not create a broad change in social structures,

Roger Garaudy was the one Cem was influenced by in regards to Algeria. Cem was impressed by Garaudy's attempt to associate Islam with socialism. According to Garaudy, socialism was the humanism of the age. Garaudy researched the contribution of Algerian Muslim culture to the humanism of the age, emphasizing the role of Islamism and the culture of Islam in establishing an socialist order, and did not consider the west as "the unique creator of the values". According to him, Algeria was going to enrich Marxist theory and practice by developing an original socialism from its own national and religious traditions and its struggle saved it from being colonized (Garaudy, 1965, pp. 9, 86). Garaudy gave attention to the contribution Islamic culture made to western development, and advanced the claim that a socialism established by believers would not be impossible. According to him, there is nothing contrary to the spirit of the Qur'an in socialism (Garaudy, 1965, pp. 19-37, 43, pp. 45). Apparently, the main outcome of the discussions on Islam, capitalism, and socialism in this period showed that religion was not an obstacle to economic development, but, on the other hand, aided the establishment of economic and social justice (Rodinson, 1978, p. 18).

Even in this context, focusing on Islamic culture in Cem's text, created a difference. His approach to backwardness as a cultural division in the axis of the east-west framework caused him to meet Ülgener's interpretations through economic-mindset relations- despite having an idea that the substructure-economy determines superstructure-culture- Cem's analysis and typologies used to define the east-west distinction, and his partial emphasis on the influences of religion on traditions and the influence of Islamic philosophy on economic thought in the Ottoman cultural climate, caused him to include Weber in his analysis, even if it was only indirectly through Ülgener. Cem ignored cultural analysis, and could not benefit from the Weberian sociology, which was possible had he considered "all historical and cultural reality as a functional whole to enrich his perspective" (Özlem, 2002, p. 80). Dominance of the economic view could not prevent Cem falling into "anachronism"; as in the Ottoman-Republic's western line of modern development, neither human capacity nor typology are dealt within a framework of historical change. Cem contented himself with the constructing the east-west contrast, took up an orientalist position (Bezci & Çiftçi, 2012, p. 143).

Like many other intellectuals of the period, (Şener, 2010, pp. 349-363) the main problem for Cem was "backwardness". In a line very close to that of *TİP* (Dündar, 2010, pp. 72-73), he thought that economic welfare and development could be achieved with a struggle under the leadership of worker and villager. Even Cem suggested a solution according to a socialist and statist development model compatible with contemporary statist solutions - which even led him to adopt the line of the journal *Kadro*. (Gülalp, 1983, pp. 88-96) Cem could neither point out clearly that his own solution meant the creation of a socialist order nor how his solution could be realized. Although he was dependent on the West for a theoretical model, he did not offer to adopt a development model that was actually evinced in the experience of even a single country (Örmeci, 2011b, p. 50). While from his "backwardness" perspective he severe criticized the "westernization" he recognized in the whole section of history he focused on, his criticism of Kemalizm, whose real radicalism is shown in legal-cultural institutionalization and rejection of the Ottoman past, is quite limited. Cem did not mention many other elements in his text such on the change of the source of sovereignty, the new status of the individuals in nation-state, or the authoritarian, positivist and jacobenical understanding of the founders. This is related to the fact that Ismail Cem shared the same weaknesses of the younger generation who do not take active roles in politics and are "prone to write authentic and exceptional improved texts" or are "excited, interested in jotting down global schemes in haste" in an mood where there is a desire to change Turkey immediately. (Berktaş, 1983, p. 2473; Kayalı, 2006, pp. 29-30)

Balancing between the global and local in approaching Ottoman-Turkish history with its own unique features was a guide that could not form the question, "what kind of relations and under which conditions can east societies have with western

capitalism?" (Kaçmazoğlu, 1995, pp. 10-11; Sezer, 1978, p. 51). Although forming a new theory was not easy because of the above mentioned conditions of the period, it is also difficult to think that, in the example of Turkey, left wing intellectuals taking advantage of actual discussion, theories and backgrounds, tended towards creative intellectual activity. In this regard, it is significant that Cem could not settle "The History of Backwardness in Turkey" in his later intellectual output. Left-wing intellectuals who change their form of questioning in every era have not been able to develop a consistent form of questioning or interpretation in the determination of the conjuncture. Left-wing intellectuals have not been able to realize the potential to become an element in building the past or the future of the country. The duty to be able to question without refusing the alternatives on their own cultural history when considering the creativity of individual-communal acts in regard to cultural and socio-historical heritage presents a still unfinished and legitimate quest for intellectuals.

Kaynakça/References

- Altun, F. (2002). *Modernleşme kuramı: Eleştirel bir giriş*. İstanbul: Yöneliş Yayıncılık.
- Anderson, P. (1974). *Lineages of the absolutist state*. London: NLB.
- Atay, O. (2002). *Günlük*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Avcıoğlu, D. (2001). *Türkiye'nin düzeni dün-bugün-yarın I. kitap*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Aydın, S. & Ünüvar, K. (2008). ATÜT tartışmaları ve sol. M. Gültekinil (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce C. 8: Sol içinde* (s. 1082-1088). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aydinoğlu, E. (1992). *Türk solu (1960-71) eleştirel bir tarih denemesi*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Barthold, W. (2004). *İslam medeniyeti tarihi* (Çev. M. F. Köprülü). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Belge, M. (2007). *ATÜT yaklaşımı*. 25 Haziran 2013 tarihinde <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=223193> adresinden edinilmiştir.
- Berktaş, H. (1983). Tarih çalışmaları kaynakçası. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye ansiklopedisi* (C. 9, s. 2475-2478) içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bezci, B. & Çiftçi, Y. (2012). Self oryantalizm: İçimizdeki modernite ve/veya içselleştirdiğimiz modernleşme. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 7, 139-166.
- Brot J. et al. (2006). Hommage à feu René Gendarme (1920-2006) De la pauvreté des nations aux mondes endéveloppement, René Gendarme, 1920-2006. *Mondes en développement*, 135, 131-136.
- Bursa, Z. (2011). *Türkiye solunda kalkınma düşüncesi 1920'lerden 1970'lere*. İstanbul: Versus Kitap.
- Cem, İ. (1982). *Türkiye'de geri kalmışlığın tarihi*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Currie, K. (1984). The Asiatic mode of production: Problems of conceptualising state and economy. *Dialectical Anthropology*, 4, 251-268.
- D., M.-T. (1964). La pauvreté des nations by René Gendarme. *Revue Française De Sociologie*, 4, 479.
- Deane, P. (1960). L'Économie de l'Algérie by René Gendarme. *Journal of the International African Institute*, 30(3), 290-291.
- Dirlik, A. (2006). *Global modernite ve sosyalizm üçüncü dünya hayaleti, globalite ve Çin Halk Cumhuriyeti*. V. Batmaz (Der. ve giriş). İstanbul: Salyangoz Yayınları.

- Divitçioğlu, S. (1971). *Asya üretim tarzı ve Osmanlı toplumu*. İstanbul: Köz Yayınları.
- Duran, O. (2007). *İsmail Cem'in ardından*. İstanbul: Cem Ofset Matbaacılık.
- Dündar, C. (2010). *Ben böyle veda etmediyim "İsmail Cem kitabı"*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Eğribel, E. & Özcan U. (2006). 1960'ların ATÜT ve az gelişmişlik tartışmaları üzerine. E. Eğribel & U. Özcan (Ed.), *Sosyoloji ve coğrafya, sosyoloji yıllığı-kitap 15 Süha Güney ve Sabahattin Güllülü'ye saygı* içinde (s. 795-802). İstanbul: Kızılelma Yayıncılık.
- Ekinci, İ. & Güldağ, H. (2013). *Sencer Divitçioğlu anlatıyor*. İstanbul: YKY.
- Ercan, F. (2001). *Modernizm, kapitalizm ve az gelişmişlik*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Faroğı, S. (2010). *Osmanlı tarihi nasıl incelenir?* (Çev. Z. Altıok). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Garaudy, R. (1965). *Sosyalizm ve İslamiyet* (Çev. D. Avcioğlu & E. Tüfekçi). İstanbul: Yön Yayınları.
- Genç, M. (1986). Tarih araştırmaları oturumu üzerine. S. Atauz (Der.), *Türkiye'de sosyal bilim araştırmalarının gelişimi* içinde (s. 439-446). Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği.
- Godelier, M. (1993). *Asya-tipi üretim tarzı ve Marksist şemalara göre toplumların evrimi* (Çev. A. Tokatlı). İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Guha, R. (2006). *Dünya-tarihinin sınırında tarih* (Çev. E. Ünal). İstanbul: Metis Yayınları.
- Gülalp, H. (1983). *Gelişme stratejileri ve gelişme ideolojileri*. Ankara: Yurt Yayınevi.
- Gülsoy, N. Ö. (2012). Cezayir deneyiminin Pierre Bourdieu'nün sosyolojik tahayyülüne etkileri: Bilimsel bir habitusun doğuşu. *Sosyoloji Dergisi*, 25, 1-30.
- Hilav, S. (2008). *Entelektüeller ve eylem düşünceler-tartışmalar-söyleşiler*. İstanbul: YKY.
- Jung, W. (2001). *Georg Simmel yaşamı/sosyolojisi/felsefesi* (Çev. D. Özlem). İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.
- Kaçmazoğlu, B. (1995). *27 Mayıs'tan 12 Mart'a Türkiye'de siyasi fikir hareketleri*. İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Kafadar, C. (2011). Osmanlı tarihinde gerileme meselesi. M. Armağın (Yay. Hzl.), *Osmanlı tarihini yeniden yazmak gerileme paradigmasının sonu* içinde (s. 97-150). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kavut, M. (2010). Kemal Tahir'de kuram, toplum ve tarih ilişkisi üzerine. K. Kayalı (Ed.), *Bir Kemal Tahir kitabı Türkiye'nin ruhunu aramak* içinde (s. 123-136). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Kayalı, K. (2005). *Düşüncenin coğrafyası 1 toplumdan soyutlanmış düşünce ve direnç potansiyeli*. Ankara: Deniz Kitabevi.
- Kayalı, K. (2006). Futbol adamı bilim adamından daha çok bu coğrafyanın adamı! E. Eğribel & U. Özcan (Ed.), *Sosyoloji ve coğrafya, sosyoloji yıllığı-kitap 15 Süha Güney ve Sabahattin Güllülü'ye saygı* içinde (s. 29-30). İstanbul: Kızılelma Yayıncılık.
- Kayalı, K. (2008a). ATÜT tartışmalarının hafife alınmasının nedenleri ve bu tartışmanın atlanan ruhu. M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce C. 8: Sol* içinde (s. 1089-1094). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kayalı, K. (2008b). Solda Kemal Tahir tartışmaları. M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce C. 8: Sol* içinde (s. 1095-1101). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kayalı, K. (2008c). Solda İdris Küçükömer tartışmaları. M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce C. 8: Sol* içinde (s. 1102-1107). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Khella, K. (2005). *Tarihin yeniden keşfi üniversalist tarih. Avrupamerkezci tarihsel bilincin yıkımı* (Çev. İ. Kaygusuz). İstanbul: Su Yayınevi.
- Kınalızade Ali Efendi (t. y.). *Devlet ve aile ahlakı* A. Kahraman (Hzl.). İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.

- Küçükömer, İ. (2006). *"Batılılaşma" düzenin yabancılaşması*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Lacoste, Y. (1965). *Az gelişmiş ülkeler* (Çev. Y. Gürbüz). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Lacoste, Y. (1996). *Sınıf açısından az gelişmişlik* (Çev. S. Avcioğlu). İstanbul: Göçebe Yayınları.
- Lai, K. (1973). René Gendarme, La pauvreté des nations. *Tiers-Monde*, 14(55), 653.
- Marx, K. (2010). *Alman ideolojisi [Feuerbach]* (Çev. S. Belli). Ankara: Sol Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2011). *Tarih yazıcılık üzerine*. Ankara: Cedit Neşriyat.
- Örmeci, O. (2011a). *Bir Türk sosyal demokrasi İsmail Cem*. Uşak: AKY Basım Yayım.
- Örmeci, O. (2011b). İsmail Cem: The visionary of the anatolian left. *Turkish Review*, 4, 48-51.
- Özbaran, S. (1992). *Tarih ve öğretimi*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Özlem, D. (2002). *Felsefe yazıları*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Refiğ, H. (2000). *Gerçeğin değişkenliği Kemal Tahir*. İstanbul: Ufuk Kitapları.
- Rifat, O. (2007). *Bütün şiirleri I*. İstanbul: YKY.
- Rodinson, M. (1978). *İslam ve kapitalizm* (Çev. O. Suda) İstanbul: Hürriyet Yayınları.
- Said, E. W. (1999). *Şarkiyatçılık Batı'nın Şark anlayışları* (Çev. B. Ülner). İstanbul: Metis Yayınları.
- Sezer, B. (1978). Türk toplum tarihi üzerine tartışmalar. *Toplum ve Bilim*, 4, 46-62.
- Sezer, B. (2006). *Türk sosyolojisinin ana sorunları*. İstanbul: Kızılelma Yayıncılık.
- Simmel, G. (2008). *Tarih felsefesinin problemleri* (Çev. G. Aytaç). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Skocpol, T. (1999). Sosyolojinin tarihsel imgelemi. T. Skocpol (Ed.), *Tarihsel sosyoloji Bloch'tan Wallerstein'e görüşler ve yöntemler* içinde (s. 1-21). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Süreya, C. (2006). *99 yüz iz düşümler - söz senaryosu*. İstanbul: YKY.
- Swartz, D. (2011). *Kültür ve iktidar Pierre Bourdieu'nün sosyolojisi* (Çev. E. Gen). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şener, M. (2010). *Türkiye solunda üç tarz-ı siyaset yön mdd tip*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Tanpınar, A. (2000). *Yaşadığım gibi* (Yay. Hzl. B. Emil). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Timur, T. (1994). *Osmanlı toplumsal düzeni*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Timur, T. (2007). *Marksizm, insan ve toplum*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Toprak, Z. (1986). Türkiye'de çağdaş tarihçilik (1908-1970). S. Atauz (Der.), *Türkiye'de sosyal bilim araştırmalarının gelişimi* içinde (s. 431-438). Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği.